

**PART III - EL *TERRITORIUM* DE *TARRACO*.  
LES FONTS ARQUEOLÒGIQUES.**

### III - EL TERRITORIUM DE TARRACO. LES FONTS ARQUEOLÒGIQUES.

#### INTRODUCCIÓ.

Després d'haver estudiat detalladament les fonts literàries, epigràfiques i numismàtiques disponibles entorn a la nostra àrea de treball, la unitat natural coneguda amb el significatiu topònim de Camp de Tarragona, i d'haver-nos familiaritzat amb seva la història durant el període tardo-republicà romà, amb el capítol que ara inaugurarem, ens endinsarem dins el difícil món de l'anàlisi de les fonts arqueològiques, que ens aportaran les dades necessàries per a procedir a la descripció dels paisatges històrics existents al *territorium* de la ciutat ibero-romana de *Tarraco* en el transcurs del controvertit període cronològic que abasta aquest treball de recerca.

Concretament, al llarg de les següents pàgines abordarem la qüestió entorn als límits de la *regio Kessetania* i de l'*ager Tarraconensis*, i, a continuació, ens centrarem plenament en l'estudi de l'evolució del poblament indígena a l'extensa zona agrícola que rodeja Tarragona, que correspon a la part de l'*ager Tarraconensis* més propera a l'*urbs* (l'*ager* o *territorium* de la ciutat sembla que fou molt més extens), des dels inicis de la intervenció romana a la Península Ibèrica, vers el 218 a.C., fins a l'època d'August, un període durant el qual es generaren tot un seguit de transformacions, a tots els nivells, que provocaren la plena integració del món ibèric en el món romà.

El present capítol i, en definitiva, tot el nostre treball culminarà amb l'establiment de l'organització d'un sistema cadastral al *territorium* de forma paral·lela a les mutacions observades dins els patrons d'assentament i al desenvolupament urbà de l'*urbs* de la *ciuitas*, sobretot una vegada que els fronts de guerra es van anar allunyant progressivament de terres catalanes.

Cal dir que, a les comarques que componen l'anomenat Camp de Tarragona, el període històric que ens ocupa és molt mal conegut i que, habitualment, es parla més de referències a les comarques veïnes i al context general en què es mou el món ibèric, que no pas del seu coneixement directe. Per aquesta raó, i malgrat que el treball es centra específicament a les comarques del Camp de Tarragona, al llarg de les següents pàgines es faran algunes referències significatives a la zona penedesenca, també compresa, com veurem a continuació, dins l'antiga Cessetània i del que seria el *territorium* de la ciutat ibero-romana de *Tarraco*, una àrea millor estudiada, a nivell territorial, que la regió del Camp de Tarragona, gràcies a les nombroses activitats arqueològiques que s'han portat a terme.

#### 1.- LA REGIO KESSETANIA. EL TERRITORI DELS CESSETANS.

En el moment de l'arribada dels romans a la Península Ibèrica, a causa de l'inici de la II Guerra Púnica, el territori mediterrani que s'estén, *grosso modo*, de la desembocadura de l'Ebre (*Hiberum flumen*) fins a gairebé el riu Llobregat (*Rubricatum flumen*) estava poblat pel poble ibèric dels cessetans i prengué la denominació de *regio Kessetania*, tal i com es desprèn d'alguns testimonis literaris antics (Plini, *N.H.* III, 4, 21; Ptolomeu, *Geogr.* II, 6, 17)<sup>1</sup>. Denominacions com aquesta foren utilitzades pels romans i, en la major part dels casos, obeïren a diverses reorganitzacions realitzades per aquests que no sempre respectaren el mosaic ètnic preexistent (Fig. 36).

<sup>1</sup> A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, pp. 35 i 41.



**Figura 36.** Localització dels diferents pobles ibèrics (segons **J. Mangas**).

És especialment significativa la referència aportada per **Plini**. Aquest autor, al llarg de la seva descripció del litoral nord-oriental de la *Hispania Citerior*, estableix una diferenciació entre *populi* i *regiones* (**Plini**, *N.H.* III, 4, 18-30), fet en el qual **R.C. Knapp** s'ha fonamentat per a llançar la suggerent hipòtesi de l'existència de dos sistemes d'estructuració del territori conquerit per Roma. Per a **Knapp**, mentre l'estructura administrativa en *regiones* fou aplicada a la zona de romanització més primerenca de la *Hispania Citerior*, l'organització en *populi* correspongué a la resta de la província menys romanitzada. **Knapp** ens diu textualment: «it seems probable that Pliny was doing more than just listing geographical areas when he chose the terms he used in his account: Rome seems to have supervised Citerior before the time of Augustus on the basis of regiones along the coast and lower Hiberus river valley, and on the basis of populi in the interior and along the north <we>st coast»<sup>2</sup>.

En aquesta mateixa línia es situa **M. Salinas de Frías**, doncs afirma que és «evidente que Plinio y los autores de los que éste tomaba sus datos percibían la diferencia de organización social existente entre los pueblos del interior respecto de los de áreas civilizadas del Levante y el Mediodía; esta diferencia es la que va de la organización gentilicia al Estado territorial, en la forma de ciudades o cualquier otra»<sup>3</sup>. En aquest sentit, **J. Mangas** opina que «una unidad administrativa inferior era un populus si, dentro de los límites de su territorio, no había ningún núcleo de población urbanizado y si la organización político-social seguía siendo la indígena»<sup>4</sup>.

En efecte, segons la descripció que **Plini** ens ofereix, l'àrea ibèrica compresa entre el límit amb la *Baetica* i el riu *Rubricatum* (l'actual Llobregat) fou dividida en *regiones*, a les quals Roma assignà un determinat nom: *Bastetania*, *Contestania*, *Edetania*, *regio Ilergaonensis*, *Cessetania* i *regio Ilergetensis* (de sud a nord) (**Plini**, *N.H.* III, 4, 18-30). En opinió de **R. Knapp**, tot i que aquestes *regiones* constituïren unitats geogràfiques, es factible

<sup>2</sup> R.C. Knapp, *Aspects of the Roman experience in Iberia, 206-100 B.C.*, Anejos de Hispania Antiqua, IX, Valladolid 1977, p. 79.

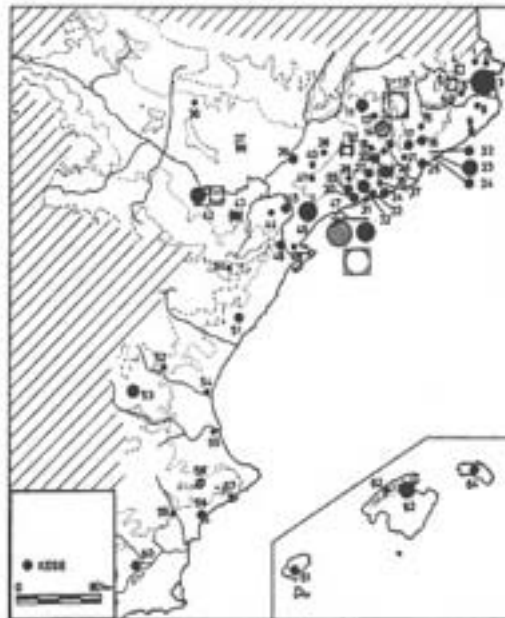
<sup>3</sup> M. Salinas de Frías, *Conquista y romanización de Celtiberia*, Salamanca 1986, p. 34.

<sup>4</sup> J. Mangas, "Hispania Romana", *Historia de España*, M. Tuñón de Lara (dir.), vol. I, Barcelona 1980, p. 298.

pensar que els romans les van utilitzar com instrument de control dels diversos territoris que anaven sotmetent<sup>5</sup>.

**J.M. Roldán Hervás** articula la funció de les *regiones* plinianes centrant-se en el seu paper de centre emissor de moneda i de catalitzador de les poblacions de l'entorn. En paraules de **Roldán Hervás**, les *regiones* «*al tiempo de determinar los distintos espacios etnogeográficos, servían como zonas de supervisión y pacificación de las nuevas tierras conquistadas y como unidades fiscales y de interés militar (...) en cada una de ellas (...) incluía un centro de acuñación de plata, fomentado por los romanos de acuerdo con sus propios tipos y pesos, para hacer más cómoda la recaudación del tributo al que estaban obligadas las comunidades indígenas, como consecuencia de su sometimiento a Roma*»<sup>6</sup>.

Així doncs, és possible que la *regio* de la *Cessetania*, on **Plini** englobava *Tarraco* (**Plini**, *N.H.* III, 4, 21), correspongui a la primera divisió administrativa-fiscal que els romans efectuarien en aquesta zona, sent la seca de *Kese* un dels resultats d'aquesta nova organització. En aquest sentit, hem de recordar l'observació feta per **P.P. Ripollès** de com la circulació monetària de la seca de *Kese* comprendria una àrea similar a l'ocupada més tard pel *conuentus iuridicus Tarraconensis* i que podria simbolitzar els precedents administratius de la posterior zona de jurisdicció conventual de *Tarraco* (**Fig. 37**)<sup>7</sup>.



**Figura 37.** Dispersió de la seca de «KeSE» (segons **P.P. Ripollès**):

- 1.- Calabuig; 2.- Roses; 3.- Empúries; 4.- Segaró; 5.- Alt Empordà; 6.- Banyoles; 7.- La Barroca; 8.- Ullastret; 9.- Lloret de Mar;
- 10.- Hostalric; 11.- Solsona; 12.- Balsareny; 13.- Sant Miquel de Sorba; 14.- Museu de Manresa; 15.- Sant Martí de Cartellas;
- 16.- Puiggraciós; 17.- Torre Roja; 18.- Òdena; 19.- Las Soleyas; 20.- Villar del Met; 21.- Sabadell; 22.- Can Rosell;
- 23.- Burriac i Can Rodon de l'Hort; 24.- Caputxins; 25.- Badalona; 26.- Comarca d'El Penedès; 27.- La Rovira Roja; 28.- Hort Gran;
- 29.- El Vilar; 30.- Vendrell; 31.- Vida d'Ordi; 32.- Sant Martí Sarroca; 33.- Bellvei; 34.- Adarró; 35.- Olèrdola; 36.- Osea;
- 37.- Aragó; 38.- Estingiells; 39.- Secà de Sant Pere i Lleida; 40.- Belianes; 41.- Serra de la Llena; 42.- Azaila; 43.- Baix Aragó;
- 44.- Coll del Moro; 45.- Sant Miquel de Vinebre; 46.- Serra de l'Espasa; 47.- Tarragona; 48.- El Som; 49.- Fullola; 50.- Morella;
- 51.- La Balaguera; 52.- La Torre; 53.- Los Villares; 54.- València; 55.- L'Illa de Cullera; 56.- Museu d'Alcoi; 57.- Tossal de la Cala;
- 58.- Museu d'Alacant; 59.- El Monastil; 60.- Regió de Múrcia; 61.- Eivissa; 62.- Puig d'en Canals; 63.- L'Alcúdia; 64.- Menorca.

<sup>5</sup> R.C. Knapp, *Aspects of the Roman experience in Iberia, 206-100 B.C.*, Anejos de Hispania Antiqua, IX, Valladolid 1977, pp. 66-79.

<sup>6</sup> J.M. Roldán Hervás, "Antigüedad", *Historia de Granada*, vol. I, Granada 1983, p. 169.

<sup>7</sup> P.P. Ripollès, *La circulación monetaria en la Tarraconense mediterránea*, València 1982, p. 377.

En contra del raonament de **Knapp**, que com acabem de veure ha gaudit d'una gran acceptació entre els especialistes, trobem la postura d'**A. Capalvo Liesa** que es fa ressò de les opinions manifestades per **E. Albertini**<sup>8</sup>, **A. Rodríguez Colmenero**<sup>9</sup> i **S. Gély**<sup>10</sup>, autors que, amb més o menys intensitat, ja van qüestionar que el terme *regio* tingués un contingut administratiu. Segons **Capalvo**, la hipòtesi de **Knapp** «*pretendiendo diferenciar dos sistemas de estructuración del territorio hispano conquistado por Roma basándose en los usos de regio y populi en la N.H. es incomprensible*», doncs «*no puede basarse en el texto pliniano una estructura administrativa en regiones para la zona primeramente romanizada de la Citerior y otras en populi para el resto de la provincia cuando Plinio menciona indistintamente populi en ambas zonas y en idénticos contextos administrativos -III 23 "Tarracone disceptant populi XLII", III, 28 "Asturum XXII populi"-, cuando las únicas menciones de regio en ese contexto administrativo dependen de un "populus LV" -III 24-, y cuando el resto de regiones (en fragmentos costeros excepto III 13, no citado por Knapp) aparecen tanto junto al Mediterráneo como junto al Cantábrico tardíamente romanizado -IV III "regio Cantabrorum (...) regio Asturum"-»<sup>11</sup>. Per a **Capalvo**, el terme *regio* es refereix a territoris caracteritzats per un concepte ètnic o per alguna raó geogràfica i manca totalment d'un significat administratiu a *Hispania*, no tenint res a veure amb les *regiones* itàliques que serien equiparables als *conuentus* hispànics<sup>12</sup>. D'altra banda, el terme *populi*, que engloba unitats administratives de base urbana, tant a la costa com a l'interior de la província, tampoc fa referència a cap tipus específic d'estructura organitzativa<sup>13</sup>.*

En definitiva, la qüestió existent entorn a la confusa terminologia pliniana i al veritable contingut dels termes *regio* i *populus* encara resta oberta<sup>14</sup>.

Si ens fixem en les troballes arqueològiques efectuades es pot afirmar que un dels *oppida* ibèrics més importants de la *regio Kessetania* es trobava a la mateixa ciutat de Tarragona i, segons sembla, ja portaria el nom de *Tarraco*, un *oppidum* que, pels testimonis arqueològics trobats, tingué els seus orígens, com a mínim, a principis del s. V a.C. (III Part, capítol 4, apartat 4.1.)<sup>15</sup>. Avui dia, absolutament superades les primeres hipòtesis que

<sup>8</sup> E. Albertini, *Les divisions administratives de l'Espagne romane*, París 1923, p. 6.

<sup>9</sup> A. Rodríguez Colmenero, *Augusto e Hispania. Conquista y organización del norte peninsular*, Bilbao 1979, pp. 220-226.

<sup>10</sup> En paraules de **S. Gély**, la «*notion de région apparaît (...) comme une notion floue, recouvrant des réalités extensibles et vagues, quand elle n'est pas soutenue par une armature administrative, politique, voire idéologique, quand elle ne rencontre pas les structures du "gouvernement" ou de la "province"; mais ce flou est celui de tout concept dit "concret", qui ne parvient à l'existence perceptible, "réelle", qu'à travers l'action humaine, et le langage qui l'exprime et qu'elle exprime*». Veure: S. Gély, "Notion et réalité de la région en Italie de Varron a Pline L' Ancien", *Atti del Congresso Internazionale di Studi Vespasiani*, II, Rieti 1981, p. 430.

<sup>11</sup> A. Capalvo Liesa, "El léxico pliniano sobre Hispania: etnonimia y designación de asentamientos urbanos", *Caesaraugusta*, 63 (1986), p. 57.

<sup>12</sup> Sobre les *regiones* d'Itàlia, instituïdes en temps d'August, podeu consultar fonamentalment: E. Desjardins, "Les onze régions d'Auguste", *Revue Historique*, I (1876), pp. 184-202; C. Nicolet, *L'Inventaire du Monde. Géographie et politique aux origines de l'Empire romain*, Fayard, París 1988, pp. 201-223 (notes pp. 295-299) (reed. París 1996); *Idem*, "L'origine des 'regiones Italiae' augustéennes (Pline, NH, III, 46, puis 49-126)", *Cahiers du Centre Glotz*, II (1991), pp. 73-97.

<sup>13</sup> A. Capalvo Liesa, "El léxico pliniano sobre Hispania: etnonimia y designación de asentamientos urbanos", *Caesaraugusta*, 63 (1986), pp. 56-57.

<sup>14</sup> M.L. Cortijo Cerezo, *La administración territorial de la Bética romana*, Còrdova 1993, pp. 96-97.

<sup>15</sup> Els anys 1985-86, **M.T. Miró** realitzà excavacions d'urgència a diversos solars del carrer dels Caputxins que confirmaren l'existència d'un hàbitat indígena que s'intuïa per troballes superficials anteriors. Les tasques arqueològiques demostraren que existia una ocupació des del s. V a.C., fet que també han corroborat altres excavacions realitzades posteriorment a altres solars del mateix carrer i al proper carrer de Pere Martell, en el qual es documentà un nou sector del poblat amb estructures ibèriques i materials arqueològics datables en ple s. V a.C. Sobre l'*oppidum* ibèric trobat a la Part Baixa de Tarragona consultar: J. Recasens, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, p. 86; M.T. Miró, "Restes ibèriques al carrer Caputxins (Tarragona)", *Butlletí Arqueològic*, ep. V, 6-7 (1984-85), pp. 3-9; *Idem*, "El nucli ibèric de Tàrraco: dels inicis a la integració dins la ciutat romana", *Jornades Internacionals d'Arqueologia romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior (Granollers, 5-8 de febrer de 1987)*, Documents de Treball, Granollers 1987, pp. 284-290 (també publicada a *Itaca. Annexos*, 1, Barcelona 1998, pp. 373-379); *Idem*, "Dades per a un estudi de l'evolució urbanística de Tarraco: el carrer dels Caputxins de Tarragona", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, vol. 1, Tarragona 1994, pp. 287-288; M. Adserias et alii, "Les excavacions

imaginaven una *Tarraco* etrusca o grega, els orígens de la ciutat els hem de cercar en aquest *oppidum* indígena, que es troba a la Part Baixa de la ciutat i no al cim del turó tarragoní, on s'ubicà el *praesidium* escipional, com tradicionalment es pensava<sup>16</sup>. L'*oppidum* tarragoní complia amb les característiques típiques dels assentaments ibèrics de la zona i s'ubicava sobre un turó proper al mar que dominava una petita cala, no molt lluny de la desembocadura del riu Francolí. Fins al moment, desconeixem el perímetre real ocupat per l'establiment ibèric, però és molt possible que les seves dimensions fossin considerables<sup>17</sup>.

S'han fet importants estudis sobre organització del poblament ibèric a la zona de la Cessetània nord, és a dir, a les comarques de l'Alt Penedès, el Baix Penedès i el Garraf, que ens aporten dades molt interessants i reflecteixen una profunda jerarquització dels nuclis d'hàbitat<sup>18</sup>. Per contra, a la zona del Camp de Tarragona no s'han fet estudis d'aquesta mena i només comptem amb les dades obtingudes a les prospeccions que **S.J. Keay** va realitzar a finals dels anys 80 a les comarques del Tarragonès i l'Alt Camp, un valuós estudi, encara que parcial i sotmès a les limitacions que suposa un treball fonamentat en prospeccions, doncs la precarietat de les dades, en la major part dels casos, impedeix precisar la natura dels jaciments localitzats<sup>19</sup>.

A partir de les dades obtingudes, tal i com veurem més endavant (III Part, capítol 4, apartat 4.1.), podem admetre l'existència a la Cessetània d'una distribució del poblament basada en diversos assentaments de gran magnitud, l'*oppidum* de Tarragona i, pel que fa a la

---

realitzades a Tarragona durant el Pla de Solidaritat amb l'Atur l'any 1984", *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*, pp. 35-42; M. Adserias, L. Burés i E. Ramon, "L'evolució del sector sud-occidental de Tarraco (segle II a.C.-V d.C.): excavacions en el solar del carrer de Pere Martell", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, vol. 1, Tarragona 1994, pp. 17-18; X. Aquilué i X. Dupré, *Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana*, Forum 1, Tarragona 1986; M.T. Miró i X. Dupré, "C. Caputxins, número 24 (Tarragona, Tarragonès)", *Arqueologia 84-85*, Madrid 1987, pp. 127-128; *Idem*, "C. Caputxins, núms. 33, 35 y 37, Tarragona (Tarragonès)", *ibidem*, p. 128; J.-V. M. Arbeloa i Rigau, "Prospeccions i excavacions arqueològiques", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 243-248; M. Adserias i E. Ramon, "Excavacions al carrer de Pere Martell-Eivissa: noves aportacions al coneixement arqueològic del sector sud-occidental de Tarragona", *Acta Arqueològica de Tarragona*, IV (1990-91), pp. 47-53; X. Aquilué, X. Dupré, J. Massó i J. Ruiz de Arbulo, *Tàrraco. Guia Arqueològica*, El Mèdol, Barcelona 1991, pp. 11-12; *Idem*, *Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Tàrraco*, El Mèdol, Barcelona 1999, pp. 17-18; AA.VV., *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Companyies 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, pp. 245-246, 255 i 259; M. Adserias, L. Burés, M.T. Miró i E. Ramon, "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 177-227; *Idem*, "L'assentament pre-romà i el seu paper dins de l'evolució de la ciutat de Tarraco", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, vol. 1, Tarragona 1994, pp. 15-16; E. Ramon, "L'assentament ibèric de Tàrraco", *Dossier: Els íbers al Camp de Tarragona. Estat de la qüestió*, Kesse, 26 (agost de 1998), pp. 14-18; I. Arrayás, *Tàrraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), pp. 114-119; P. Otiña i J. Ruiz de Arbulo, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 107-136. També val la pena tenir present el següent article, en el qual es recopilen la major part dels contextes ceràmics tardo-republicans de Tarraco i es procedeix a donar una topocronologia i valuoses dades entorn a les activitats comercials de la susdita ciutat al llarg dels ss. II i I a.C.: M. Díaz García, "Tipocronología de los contextos cerámicos tardo-republicanos en Tarraco", *Empúries*, 52 (2000), pp. 201-260.

<sup>16</sup> G. Alföldy, *Tàrraco*, Forum 8, Tarragona 1991, pp. 22-23.

<sup>17</sup> M. Adserias, L. Burés, M.T. Miró i E. Ramon, "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 217-218. Sobre la ubicació i les condicions topogràfiques de l'*oppidum* ibèric podeu consultar també el següent article: P. Otiña i J. Ruiz de Arbulo, "De Cese a Tàrraco. Evidencias y reflexiones sobre la Tarragona ibérica y el proceso de romanización", *Empúries*, 52 (2000), pp. 107-136 (especialment pàgines 127-131).

<sup>18</sup> M. Miret, J. Sanmartí i J. Santacana, "Distribución espacial de núcleos ibéricos: un ejemplo en el litoral catalán", *Arqueología Espacial*, 4 (1984), pp. 173-186; *Idem*, "La evolución y el cambio del modelo de poblamiento ibérico ante la romanización: un ejemplo", *Los asentamientos ibéricos ante la romanización*, Madrid 1987, pp. 79-88; M. Miret, "Dades sobre el poblament ibèric (segles VI-III a.C.) a la comarca de Garraf", *Protohistòria Catalana*, 6<sup>a</sup> Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1984), Puigcerdà 1986, pp. 219-225; J. Sanmartí i J. Santacana, "La jerarquia de nuclis en el poblament ibèric de la costa del Penedès", *ibidem*, pp. 227-243; M. Prevosti, J. Sanmartí i J. Santacana, "Algunes hipòtesis sobre els objectius i estratègies de la colonització romana a la costa central de Catalunya", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, Documents de Treball, Granollers 1987, pp. 85-96; J. Pou, J. Sanmartí i J. Santacana, "El poblament ibèric de la Cessetània", *Laietània*, 8 (1993), pp. 183-197.

<sup>19</sup> S.J. Keay, "The impact of the foundation of Tarraco upon the indigenous settlement pattern of the Ager Tarraconensis", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, Documents de Treball, Granollers 1987, pp. 53-58; S.J. Keay, J.M. Carreté, M. Millet, "Ciutat i camp en el món romà: prospeccions a l'Ager Tarraconensis", *Tribuna d'Arqueologia 1988-1989*, pp. 121-129; J.M. Carreté, S.J. Keay, M. Millet, *A Roma Provincial Capital ant its Hinterland. The survey of the territory of Tarragona, Spain, 1985-1990*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series Number Fifteen, Oxford 1995.

Cessetània nord, Adarró (Vilanova i la Geltrú), i, probablement, també El Vilar de Valls (3.21.4.) i Puig Ferré (3.12.1.)<sup>20</sup>, al terme municipal de Nulles, assentaments que dominarien un ampli territori circumdant en el qual s'ubicarien nuclis de "segon ordre" com El Degotall (3.2.3.) a Alcover, Punta Coroneta (3.11.1.) a Mont-ral, Els Garràfols (3.20.1.) a Vallmoll, Planes de la Serra (3.23.12.) a Vila-rodonà, i, ja fora de la nostra àrea d'estudi, els coneguts establiments d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès), Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, Baix Penedès), Olèrdola (Alt Penedès) i Punta Terrosa (Sitges, Garraf), probablement, el nucli cessetà de *Subur* documentat a les fonts literàries antigues (**Mela**, *Chorogr.* II, 90; **Plini**, *N.H.* III, 21; **Ptolomeu**, *Geogr.* II, 6, 17) i epigràfiques (RIT 930). També existiren arreu del territori cessetà un nombre considerable de petits assentaments camperols depenents, tal i com podem comprovar al capítol següent, entre els quals podríem destacar al Camp de Tarragona, per haver estat objecte de diverses campanyes d'intervenció arqueològica, quelcom excepcional per aquestes contrades, el petit establiment de Santa Anna a Castellvell del Camp (2.11.1.).

Els límits de la Cessetània són difícils d'establir. Els pocs testimonis aportats per les fonts literàries antigues, fonamentalment, el de **Plini**, que situa la *regio Kessetania*, on inclou el riu *Subi*, de localització incerta, i el nucli de *Tarraco*, a continuació de la *regio Ilergaonum* (**Plini**, *N.H.* III, 4, 21), i el de **Ptolomeu**, que ubica la costa dels cessetans, en la qual localitza els nuclis de *Tarraco* i *Subur* (possiblement Sitges), al nord de la que ocupen els ilerjavons (**Ptolomeu**, *Geogr.* II, 6, 17), no són gens explícits respecte la seva extensió territorial, ja que no donen indicacions ni sobre els límits septentrional i meridional ni sobre la seva extensió vers l'interior, i, en conseqüència, a partir d'ells només podem afirmar amb certa seguretat que la Cessetània incloïa l'àrea costanera tarragonina.

La documentació numismàtica tampoc ens aporta la pedra angular per a solucionar la problemàtica entorn als límits de la Cessetània, però sí que subministra tot un seguit de significatives dades.

Com ja hem vist a un altre apartat d'aquest treball (II Part, capítol 3, apartat 3.2.2.), *Kese*, topònim que apareix a les llegendes dels denaris ibèrics i a les fonts literàries antigues (**Polibi**, *Hist.* III, 76, 2-3; **Titus Livi**, *Ab Urb.* XXI, 60, 7)<sup>21</sup>, s'ha d'identificar, probablement, amb *Tarraco*, tot i que no hi hagi unanimitat entre els investigadors i alguns continuïn apuntant l'existència de dues localitats, una amb el nom de *Kese*, la capital dels cessetans, i altra denominada *Tarraco* que correspondria a l'establiment militar romà construït pels Escipions, seguint al peu de la lletra la narració dels autors clàssics<sup>22</sup>.

Pel volum de les encunyacions amb llegenda «*KeSE*» (en caràcters ibèrics), cal pensar que el centre encunyador devia ser un nucli important dels cessetans i, en aquest sentit, *Tarraco* constitueix l'indret més lògic i més tenint en compte que és, precisament, el centre

<sup>20</sup> **S.J. Keay** apunta la possibilitat de que El Vilar de Valls fos un poblat ibèric de primer ordre. D'altra banda, l'autor anglès dóna a conèixer el jaciment del Puig Ferré (*site 3.19*) que considera com un altre centre de grans dimensions equiparable al nucli localitzat a Tarragona i a Valls. En definitiva, per a **Keay** l'estructura poblacional del Camp de Tarragona en època ibèrica consisteix en un hàbitat dispers, subordinat i depenent d'alguns centres majors que, segons ell, serien Puig Ferré, El Vilar i el nucli ibèric localitzat a la Part Baixa de Tarragona. La creació de la ciutat romana de *Tarraco*, sens dubte, comportaria un canvi molt significatiu en el patró d'assentament, tal i com indica la desaparició, per exemple, del poblat d'El Vilar de Valls, observant-se la dissolució al llarg de l'època tardo-republicana de l'esquema fonamentat en un poblament dispers, subordinat a diversos centres principals, en benefici d'un únic nucli central, *Tarraco*. Veure: S.J. Keay i J.M. Carreté, *Memòria de les prospeccions de l'Ager Tarraconensis 1985-1988*, Servei d'Arqueologia (inèdit) (núm. 3/13); J.M. Carreté, S.J. Keay i M. Millett, *A Roman Provincial Capital and its Hinterland. The survey of the territory of Tarragona, Spain, 1985-1990*, Oxford 1995, pp. 19, 201 (*site 3.19*) i 213-276.

<sup>21</sup> A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, p. 435.

<sup>22</sup> L. Villaronga, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Barcelona 1983, pp. 12-13; J. Martínez Gázquez, "Tarragona y los inicios de la romanización de Hispania", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 73-86; A. Barreda, *Gentes itálicas en Hispania Citerior (218 a.C.-14 d.C.)*. *Los casos de Tarraco, Carthago Nova y Valentia*, Bellaterra 1998 (Tesi Doctoral), pp. 45-54; G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, pp. 23-24; M.P. García Bellido, "Origen y función del denario ibérico", *Sprachen und Schriften des antiken Mittelmeerraums. Festschrift für Jürgen Untermann*, Innsbruck 1993, pp. 97-121.

de gravetat de la dispersió de les monedes d'aquesta seca<sup>23</sup>.

La presència de la llegenda «*KeSE*» observada als denaris ibèrics presumptament encunyats *Tarraco* es podria explicar suposant que la susdita llegenda monetar no faci referència al lloc d'encunyació en sentit estricte, és a dir, *Tarraco*, sinó a tot el *populus* dels cerssetans<sup>24</sup>, una suposició que, com ja hem exposat en diverses ocasions, ens resulta molt factible. Això ens porta a considerar, per tant, la possibilitat de trobar-nos en presència d'un autèntic cas de binòmia en relació a un mateix nucli poblacional, en el qual *Tarraco*, topònim de possible origen ibèric<sup>25</sup>, ja testimoniat a les dracmes d'imitació emporitana de finals del s. III a.C. portadores de la llegenda «*TARAKONSALIR*», l'autenticitat de les quals ha estat demostrada per **L. Villaronga**<sup>26</sup>, seria la denominació pròpia de l'assentament que hauria designat tant a l'hàbitat indígena com al posterior centre ibero-romà, mentre que *Kese* denotaria la característica de *Tarraco* com a ciutat principal del *populus Kessetanus*, del qual rebria el nom<sup>27</sup>, una hipòtesi que quedaria reforçada si tenim en compte la troballa d'un *oppidum* ibèric a la Part Baixa de la ciutat de Tarragona, que pels vestigis exhumats havia de ser un assentament indígena de considerables dimensions, una constatació que correspondria perfectament amb les característiques de la capital d'un *populus*<sup>28</sup>.

<sup>23</sup> L. Villaronga, "Les seques ibèriques catalanes: una síntesi", *Fonaments*, 3 (1982), p. 147; *Idem*, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, pp. 107-115.

<sup>24</sup> L. Villaronga, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, pp. 12-13; G. Alföldy, "Tarraco", *Forum*, 8, Tarragona 1991, p. 24; A. Prieto Arciniega, "Tarraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 14 (1992), pp. 74-75.

<sup>25</sup> Sobre la procedència del topònim *Tarraco(n)* s'han realitzat diverses hipòtesis. **W. Schulze** li atribuïa un origen etrusc, anàleg a *Tarracina* (Itàlia), **A. Le Flamanc** preferia pensar en un origen celtibèric, mentre que **P. Battisti** el definia en termes de panmediterrani, al considerar que els noms començats per *Tarr-* són de procedència pre-indoeuropea. A l'actualitat, es considera que el susdit topònim té un origen ibèric, possibilitat que ja va contemplar **F. Mateu Llopis** i que l'eminent epigrafista **G. Alföldy** ha desenvolupat. Recentment, **A. Barreda** ha exposat una nova proposta sobre la pertinència lingüística del topònim *Tarraco*, basant-se en la reformulació de la relació *Tarraco/Tarracina*, ja plantejada per **Schulze**. Segons **Barreda**, el topònim *Tarracina* tindria una pseudo-etimologia grega, doncs podria derivar de l'adjectiu *trajūs* (en caràcters grecs) que en grec significa "elevat" i que s'utilitzà per a formar alguns topònims com *Trachis* (Tessàlia). Això es correspondria amb les característiques topogràfiques del terreny sobre el qual s'aixequen ambdues ciutats, tant la hispànica com la itàlica: un escarpat turó al costat d'un riu i d'una potencial zona portuària. D'aquesta manera, l'autora arriba a la conclusió que *Tarraco* seria un topònim romano-itàlic *ex novo* amb una pseudo-etimologia grega, que faria referència a l'abrupta topografia de l'elevació on es troba la ciutat. Veure: **W. Schulze**, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlín 1904 (reprint. 1966); **P. Battisti**, "Tarracina-Tarraco e alcuni toponimi del nuovo Lazio", *Studi Etruschi*, VI (1932), pp. 287-338; **F. Mateu Llopis**, "Tarakon y Kose, dos topónimos ibéricos", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 25-30 (1949), pp. 103-114; **J.M. Recasens**, *La Ciudad de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, pp. 94-97; **G. Alföldy**, *Tarraco*, *Forum* 8, Tarragona 1991, p. 18; **A. Barreda**, *Genes itálicas en Hispania Citerior (218 a.C.-14 d.C.)*. *Los casos de Tarraco, Carthago Nova y Valentia*, Bellaterra 1998 (Tesi Doctoral), pp. 60-77.

<sup>26</sup> L. Villaronga, "Les dracmes ibèriques de Tàrraco", *Faventia*, 10 1/2 (1988), pp. 143-152; **J. Benagues**, "Dracmes amb llegenda Tarakonsalir", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 16 (1994), pp. 5-9.

<sup>27</sup> El problema de la binòmia *Kese-Tarraco* ja fou abordat per **A. Schulten**, qui creia en l'existència de dos nuclis. La destrucció de *Kese* el 218 a.C. provocà, segons **Schulten**, la transferència del nom de l'antic *oppidum* a la nova ciutat fundada pels romans, de manera que mentre els romans utilitzaren el nom de *Tarraco*, els indígenes aplicaren el nom de la seva antiga capital. En contra d'aquesta proposta, **P. Bosch Gimpera** va suggerir que era poc probable que hi hagués existit una ciutat denominada *Kese* sense relació amb *Tarraco*, sent més adient considerar *Kese* com el nom indígena de *Tarraco*. Més recentment, **L. Villaronga**, recollint algunes opinions prèvies com les de **M. Gómez Moreno** i **J.M. Recasens**, ha considerat el topònim *Kese* com el nom del nucli indígena de la ciutat i els voltants amb un sentit ètnic que implicaria a tot el *populus Kessetanus*, mentre que *Tarraco* seria el nom corresponent a l'establiment romà. El mateix **Villaronga** ens diu que la binòmia etnotoponimàstica no fou estranya i ens recorda el cas d'*Arse-Saguntum* estudiat per **R.A. Santiago**. Altrament, **A. Barreda**, seguint l'idea de **Villaronga**, explica que en els casos de dualitat etnotoponimàstica, «la tònica general es que uno de los etnotopónimos haga referencia a la realidad autóctona o indígena precedente y el otro, a la nueva realidad superpuesta o adyacente, según el caso, sea ésta griega (el caso de Ampurias) o romana (el caso de Tarragona)». Aquesta darrera autora, inspirant-se en la proposta de **Villaronga**, opina que el topònim *Kese* feia referència a la nova capital romano-itàlica, *Tarraco(n)*, topònim introduït, segons ella, pels conqueridors i amb una pseudo-etimologia grega. El nou centre romà, en opinió de **Barreda**, emetria monedes amb llegenda «*KeSE*», que faria referència als habitants de la regió, el *populus Kessetanus*, mencionats mitjançant la seva capital autòctona. Veure: **M. Gómez Moreno**, "Divagaciones numismáticas", *Miscelánea*, I, Madrid 1949, pp. 157-174; **J.M. Recasens**, *La Ciudad de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, p. 99; **L. Villaronga**, *Las monedas de Arse-Saguntum*, Barcelona 1967; *Idem*, "Les seques ibèriques catalanes: una síntesi", *Fonaments*, 3 (1982), p. 153; *Idem*, *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, p. 12; *Idem*, "La història de Tàrraco en època romano-republicana per les seves monedes en escriptura ibèrica", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-1983), p. 87; **G. Alföldy**, *Tarraco*, *Forum* 8, Tarragona 1991, p. 24; **R.A. Santiago**, "Enigmas en torno a Saguntum y Rhoda", *Faventia*, 16/2 (1994), pp. 51-64; **A. Barreda**, *Genes itálicas en Hispania Citerior (218 a.C.-14 d.C.)*. *Los casos de Tarraco, Carthago Nova y Valentia*, Bellaterra 1998 (Tesi Doctoral), pp. 71-73.

<sup>28</sup> **M. Adserias**, **L. Burés**, **M.T. Miró** i **E. Ramon**, "L'assentament pre-romà de Tarragona", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 3 (1993), pp. 217-218.



Respecte a la delimitació de la *regio Kessetania*, resulta particularment útil la tasca realitzada per **N. Rafel**, autora d'un estudi comparatiu de la densitat de les troballes monetàries al suposat límit nord-est de la Cessetània, que ha obtingut uns resultats molt significatius<sup>29</sup>. Malauradament, avui dia ens manquen estudis similars sobre altres zones corresponents a les suposades àrees de frontera de la Cessetània. És molt significatiu el fet que, segons les dades publicades per **Rafel**, a la comarca del Penedès les monedes de la seca de *Kese* constitueixen el 45,7 % del total de troballes numismàtiques datables entre el 195 i el 27 a.C., percentatge que s'eleva al 53,3 % si només es consideren les encunyacions hispàniques, i fins al 80 % si es tenen en compte únicament les monedes ibèriques encunyades en seques catalanes<sup>30</sup>. Aquest fet contrasta amb el predomini de les monedes amb llegenda «*LAIESKEN*» a les regions costaneres situades al nord del massís del Garraf<sup>31</sup>. Per tant, és lògic suposar que el territori corresponent a l'actual comarca del Penedès formava part, efectivament, de la Cessetània i que el límit d'aquest territori amb la Laietània es trobava, molt probablement, al massís del Garraf.

Per arribar a conèixer els límits aproximats de la Cessetània, és necessari realitzar estudis comparatius de determinats elements de la cultura material, ja siguin numismàtics o ceràmics, i d'alguns aspectes del patró d'assentament, els quals han estat especialment estudiats al Penedès arran de les nombroses tasques arqueològiques desenvolupades per diversos arqueòlegs, destacant sobretot les efectuades per **J. Sanmartí** i **J. Santacana**. Els treballs que s'han fet al Penedès i al Garraf, han començat a donar els seus fruits i permeten suposar que el massís del Garraf constituïa, efectivament, el límit geogràfic entre laietans i cessedans<sup>32</sup>. D'altra banda, cal dir que, fins al moment, no s'han realitzat, malauradament, estudis de similars característiques per tal de fixar els límits de la Cessetània a l'est i al sud-est. Tot i això, hem de tenir en compte que aquests darrers sectors al·ludits presenten una orografia del terreny que resulta molt menys ambigua i que, per tant, les seves característiques geogràfiques ens permeten una hipotètica aproximació a aquests límits.

En definitiva, tot i els grans buits existents, es suposa que el territori cessedà s'estenia cap al sud fins al Coll de Balaguer, on devia ser el límit amb els ilercavons; vers l'oest, la frontera es situaria a la zona de Montblanc i les serres que delimiten el Camp de Tarragona i el separen de la Conca de Barberà, és a dir, la Serra de l'Argentera, les Muntanyes de Prades i la Serra de Miramar; i, finalment, el límit nord-oriental i septentrional s'ubicaria al massís del Garraf, el curs de l'Anoia i les serres del Cogulló i de Brufaganya, incloent, per tant, dins la Cessetània el conjunt de les actuals comarques del Garraf i de l'Alt i el Baix Penedès.

La *regio Kessetania* tingué plena continuïtat durant l'època romana, doncs, tal i com veurem tot seguit, els seus suposats límits es mantingueren, marcant el *territorium* de la *ciuitas* ibero-romana de *Tarraco*, entitat urbana que, donada la seva significació, seria promocionada al rang de colònia i es convertiria en l'autèntica capital provincial.

<sup>29</sup> N. Rafel, "Contribució a l'estudi de la circulació monetària a la comarca del Penedès", *I Symposium Numismático de Barcelona*, vol. II, Barcelona 1979, pp. 15-20.

<sup>30</sup> N. Rafel, "Contribució a l'estudi de la circulació monetària a la comarca del Penedès", *I Symposium Numismático de Barcelona*, vol. II, Barcelona 1979, p. 18.

<sup>31</sup> J. Sanmartí, *La Laietània ibèrica. Estudi d'arqueologia i d'història*, Universitat de Barcelona, Barcelona 1986 (resum de Tesi Doctoral), pp. 40-41.

<sup>32</sup> M. Miret, J. Sanmartí i J. Santacana, "Distribución espacial de núcleos ibéricos: un ejemplo en el litoral catalán", *Arqueología Espacial*, 4 (1984), pp. 173-186; *Idem*, "La evolución y el cambio del modelo de poblamiento ibérico ante la romanización: un ejemplo", *Los asentamientos ibéricos ante la romanización*, Madrid 1987, pp. 79-88; M. Miret, "Dades sobre el poblament ibèric (segles VI-III a.C.) a la comarca de Garraf", *Protohistòria Catalana*, 6<sup>e</sup> Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1984), Puigcerdà 1986, pp. 219-225; J. Sanmartí i J. Santacana, "La jerarquia de nuclis en el poblament ibèric de la costa del Penedès", *ibidem*, pp. 227-243; M. Prevosti, J. Sanmartí i J. Santacana, "Algunes hipòtesis sobre els objectius i estratègies de la colonització romana a la costa central de Catalunya", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, Documents de Treball, Granollers 1987, p. 86; J. Pou, J. Sanmartí i J. Santacana, "El poblament ibèric de la Cessetània", *Laietània*, 8 (1993), p. 184.

## 2.- ELS LÍMITS DE L'AGER TARRACONESIS I LA PROBLEMÀTICA ENTORN A L'ARC DE BERÀ.

Per a Roma, una ciutat, una *ciuitas*, estava composada per l'*urbs*, el nucli urbà, i pel *territorium*, el territori circumdant que tenia adscrit i depenia jurídicament d'ella, amb uns límits que s'intentaven establir amb la major claredat possible<sup>33</sup>. L'*ager* s'estructurava internament en dues unitats territorials bàsiques, el *pagus* i el *fundus*. Els *pagi* eren els districtes en què s'estructurava el territori de les ciutats, i contenien unitats d'explotació o *fundi*. A aquesta estructura territorial li acompanyava altra poblacional, amb *vici* o aldees<sup>34</sup> i *villae* o residències particulars, articulades en una part rústica i altra residencial, testimoni de la romanització del camp i que començaren a proliferar a partir del s. I d.C.<sup>35</sup>.

Com que els elements utilitzats per a marcar els límits dels territoris de les ciutats han desaparegut o rarament ens han aparegut *in situ*, hem de fixar-nos, principalment, en els accidents naturals, que els romans sempre tingueren molt en compte a l'hora de fixar fronteres, per a intentar delimitar els territoris de les ciutats<sup>36</sup>.

És francament difícil establir els límits del *territorium* de la *colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*, però tot indica que tingué una considerable extensió en consonància amb la seva privilegiada categoria.

Tradicionalment, a partir de les hipòtesis defensades per A.L. Frothingham<sup>37</sup>, H. Kähler<sup>38</sup> i R. Nierhaus<sup>39</sup>, es pensava que el límit est/nord-est del *territorium* de Tarraco es

<sup>33</sup> P. López Paz, *La ciudad romana ideal. El territorio*, Santiago de Compostela 1994, pp. 3-31; J. Peyras, "Statut des villes et territoires des cités: le mot *urbs* et ses dérivés chez les arpenteurs romains", M. Clavel-Lévêque i R. Plana (eds.), *Cité et territoire. Ier Colloque Européen (Béziers, 14-16 octobre 1994)*, Paris 1995, pp. 33-67; M.J. Castillo, *Espacio en orden: el modelo gromático-romano de ordenación del territorio*, Logroño 1996, pp. 31-68; A. Prieto Arciniega, "La relación entre Egara y Barcino en época visigoda y romana", M.I. Loring (ed.), *Historia social, pensamiento y Edad Media. Homenaje al prof. A. Barbero de Aguilera*, Madrid 1997, pp. 209-217; J. Cortadella, O. Olesti i A. Prieto, "El estudio de las centuriaciones en la Península Ibérica: progresos y límites", *Arqueología Espacial*, 19-20 (1998), pp. 429-441. Hem de tenir present, que l'antic terme llatí *ciuitas* (equivalent al grec *polis*) feia referència a una realitat ben diferent de l'actual *ciutat*. Pels romans una *ciuitas* es trobava formada per una *urbs*, és a dir, un centre polític, i per un *territorium* adscrit a aquesta. És significatiu destacar que l'*urbs* no sempre tenia perquè existir físicament, una peculiaritat que ha estat observada a diverses *ciuitates* del nord-est peninsular, com *Auso*, *Iulia Libica*, *Sigarra*, *Egara*, *Aquae Calidae* o Caldes de Montbui, totes elles documentades per les fonts literàries antigues i epigràfiques, però de les quals no s'han evidenciat encara testimonis arqueològics clars de les seves respectives *urbes*. Aquesta problemàtica ha estat abordada en un recent article: A. Prieto, O. Olesti, J. Cortadella, I. Arrayás i T. Naco, "Civitas y Urbs en el nordeste hispánico: algunas reflexiones", *I Congreso Internacional de Historia Antigua. La Península Ibérica hace 2000 años (Valladolid, 23-25 de noviembre de 2000)*, L. Hernández Guerra, L. Sagredo San Eustaquio i J.M. Solana Sáinz (eds.), Valladolid 2001, pp. 311-317.

<sup>34</sup> F. Moreno Martín, "Ocupación territorial Hispano-romana. Los Vici: poblaciones rurales", *Espacio, Tiempo y Forma*, 10 (1997) (serie II, Historia Antigua), pp. 295-306.

<sup>35</sup> Cal destacar la confusió existent a l'hora de fer servir els termes referents a les unitats intermèdies del territori, és a dir, *pagi*, *vici*, *fora*, *praefectura* i *conciliabula*, que s'utilitzen habitualment de forma bastant arbitrària, sense haver-se estudiat amb antelació el seu significat en el conjunt de la unitat territorial o sense tenir en compte l'evolució del territori i la seva fragmentació en altres unitats com pot ser el cas de *Barcino* i *Egara*, que ha estat estudiat per A. Prieto Arciniega. Veure: M.L. Cortijo Cerezo, *La administración territorial de la Bética romana*, Còrdova 1993, pp. 215-256; M.J. Castillo, *Espacio en orden: el modelo gromático-romano de ordenación del territorio*, Logroño 1996, pp. 241-263; A. Prieto Arciniega, "La relación entre Egara y Barcino en época visigoda y romana", M.I. Loring (ed.), *Historia social, pensamiento y Edad Media. Homenaje al prof. A. Barbero de Aguilera*, Madrid 1997, pp. 209-217.

<sup>36</sup> E. Rigoli, "Centuriazione e condizionamenti ambientali", *Misurare la terra: centuriazione e coloni nel mondo romano (11 dicembre 1983-12 febbraio 1984)*, Modena 1984, pp. 98-102; P. López Paz, *La ciudad romana ideal. El territorio*, Santiago de Compostela 1994, pp. 3-31; M.J. Castillo, *Espacio en orden: el modelo gromático-romano de ordenación del territorio*, Logroño 1996, pp. 50-68; J.M. Iglesias Gil, "Ciudad y territorio", *En el año de Trajano. Hispania el legado de Roma (La Lonja-Zaragoza, septiembre-noviembre de 1998)*, Saragossa 1998, pp. 139-142.

<sup>37</sup> A.L. Frothingham, "The Roman Territorial Arch", *American Journal of Archaeology*, XIX (1915), pp. 155-174 (especialment pàgina 173).

<sup>38</sup> H. Kähler, "Triumphbogen (Ehrenbogen)", *Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, VII, A, 1, Munich 1939, col. 303-493.

<sup>39</sup> R. Nierhaus, "Baedro - Topografische Studien zum Territorium des Conventus Cordubensis in der mittleren Sierra Morena", *Madridrer Mitteilungen*, 5 (1964), pp. 185-212 (especialment pàgines 206-209).

trobava a l'Arc de Berà (1.13.3.)<sup>40</sup>, a catorze milles romanes (uns vint quilòmetres) al nord-est del nucli urbà de la *ciuitas* (1° 29' 14" E - 41° 10' 29" N), doncs aquest monument era considerat com un arc de tipus territorial, una tipologia de monuments que marcaven, de manera monumental, el punt en qual una via travessava el límit del *territorium* d'una ciutat, d'un *conuentus iuridicus* o de tota una província i, per tant, relacionada amb fronteres de caràcter jurídic.

L'Arc de Berà, que des de ben aviat suscità l'interès dels estudiosos i que, per tant, ha estat objecte d'estudi de nombrosos treballs de recerca<sup>41</sup>, concretament, es troba construït en

<sup>40</sup> La major part de la investigació creu que el topònim Berà, documentat per primer cop a principis del s. XI al testament d'un tal Adalbert que va donar les seves propietats al monestir de Sant Cugat del Vallès, deriva del nom de persona *Berane*, que és la forma del cas oblic del nom propi d'home, d'origen germànic, *Bera*, tot i que també s'han suggerit altres possibilitats, com la defensada per E. Moreu Rey, qui opina que podria derivar del nom llatí *Varius*, o les presentades, a diferents articles de la premsa local, per A. Méndez, qui l'associa amb el verb "varar", i per J.M. Martorell, qui contempla una possible relació del sudsit topònim amb Bera, comte de Barcelona entre els anys 801 i 820, vinculació que s'ha de prendre amb molta prudència, doncs, tal i com indica J. Coromines, aquest nom tingué una àmplia difusió durant l'Edat Mitjana. Per a X. Dupré, el nom de l'arc, en concret, no respon a la seva identificació amb un personatge homònim, tal i com s'ha vingut defensant, sinó que «tenint en compte la realitat històrica del Camp de Tarragona durant l'alta edat mitjana, la hipòtesi més versemblant és que el topònim sigui d'origen medieval i que el nom amb què coneixem el monument indiqui senzillament 'arc que es troba a Berà'» (p. 141). Sobre l'etimologia del topònim Berà podeu consultar: A. Alcover, F. Moll, M. Sanchís i A. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, vol. II, Palma de Mallorca 1927-1961, p. 438; J. Coromines, *Estudis de toponímia catalana*, vol. I, Barcelona 1965, p. 246 (reimp. Barcelona 1981); E. Moreu Rey, *Els nostres noms de lloc*, Palma de Mallorca 1982, p. 138 (2ª ed. rev. i aug. Palma de Mallorca 1999); P. Balaña i Abadía, *Els noms de lloc de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1989; A. Méndez, "Berà o Barà, aquesta és la qüestió", *Nou Diari* (1 de novembre de 1990); J.M. Martorell, "La enominació Berà és del tot correcta: cap problema!", *ibidem* (6 de novembre de 1990); M. Bofarull i Terrades, *Origen dels noms geogràfics de Catalunya. Pobles, rius, muntanyes, etc.*, Biblioteca Popular Catalana, Barcelona 1991; X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 141-142.

<sup>41</sup> L'Arc de Berà és un monument que des de molt aviat va interessar als erudits. La primera menció del monument la realitzà l'erudit italià **Mariangelo Accursio** que l'any 1525 viatjà a Catalunya. També fou objecte d'estudi de l'humanista tarragoní **Ll. Pons d'Icart** que al darrer capítol del seu famós *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana, insigne y famosa ciudad de Tarragona*, publicat a Lleida el 1572, *Que trata de algunos edificios que son vezinos a la ciudad de Tarragona*, ens parla del monument. L'arquebisbe de Tarragona, l'aragonès **Antoni Agustí**, una de les figures més destacades del Renaixement espanyol, que mantingué una estreta relació epistolar amb **Pons d'Icart**, també s'interessà per l'Arc de Berà al diàleg IV de la seva obra *Diálogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades*, publicada a Tarragona el 1587, es refereix breument al monument. També haurien de destacar les referències a l'arc que realitzaren: **J. Pujades**, autor d'una *Cronica Universal del Principat de Catalunya*, publicada l'any 1609; **J. Finestres**, que publicà a Cervera el 1762 el seu *Sylloge inscriptionum romanarum...*; el pare agustí **E. Flórez**, autor de la magna obra *España Sagrada* i que dedicà el volum XXIV a les *Antigüedades tarraconenses*; **A. de Laborde**, que a la primera part del primer volum del seu *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, publicat a París el 1806, dedicà làmines i textos explicatius a l'Arc de Berà; **P. Madoz**, que el 1849 publicà el volum VI, dedicat a Tarragona, del seu *Diccionario geográfico-histórico de España y sus provincias de Ultramar*; **J.F. Albinyana i A. de Bofarull**, que també parlen del monument a la seva *Tarragona Monumental*, publicada l'any 1849; **E. Hübner**, que el 1869 publicà el segon volum del *Corpus Inscriptionum Latinarum*, que significà un pas molt important en la història dels estudis sobre l'Arc de Berà, especialment pel que fa a la seva inscripció; i, en darrer terme, **B. Hernández Sanahuja**, que l'any 1892 publicà el primer volum de la *Historia de Tarragona*, en el qual també es refereix a l'arc. Ja dins el s. XX destaquen les aportacions, entre moltes altres, de: **L. del Arco**, autor d'una *Guía artística de Tarragona y su provincia*, publicada l'any 1906; **A.L. Frothingham**, que establí el valor de límit territorial de l'Arc de Berà al seu estudi *The Roman Territorial Arch*, publicat l'any 1915 a l'*American Journal of Archaeology*; **J. Puig i Cadafalch**, **J. Falguera** i **A. Goday**, que el 1909 publicaren el seu treball sobre l'arquitectura romànica catalana, amb un primer volum dedicat a l'arquitectura romana, un volum que l'any 1934 fou reeditat amb el títol *L'arquitectura romana a Catalunya*; **E. Morera**, autor del volum dedicat a Tarragona de la *Geografía general de Catalunya* dirigida per **F. Carreras i Candi**, publicat el 1910; de **H. Kähler**, que realitzà un treball publicat el 1939 a l'enciclopèdia *Pauly-Wissowa*; de **R. Nierhaus**, que, en un article publicat al *Madrider Mitteilungen* l'any 1964, presenta tot un seguit d'arguments que el porten a considerar que l'arc marcava el límit del *territorium* de *Tarraco*; i, més recentment, els estudis realitzats per **G. Alföldy** i per **X. Dupré**, entre altres. Veure: M. Accursio, *Itinerarium et Collectio Inscriptionum Veterum*, ms. 0148 Sup. de la Biblioteca Ambrosiana de Milà; Antoni Agustí, *Diálogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades*, Felipe Mey (ed.), Tarragona 1587, pp. 140-143; J. Pujades, *Cronica Universal del Principat de Catalunya*, Jeroni Margarit, Barcelona 1609; J. Finestres, *Sylloge inscriptionum romanarum, quae in principatu Catalauniae vel exstant, vel aliquando exstiterunt, notis, et observationibus illustratarum*, Antonia Ibarra, Cervera 1762, pp. 163-164; E. Flórez, *España Sagrada*, vol. XXIV, *Antigüedades tarraconenses*, Antonio Marín, Madrid 1769, pp. 231-235; A. de Laborde, *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, I, París 1806, pp. 24-25 (edició catalana d'O. Valls i J. Massot, *Viatge pitoresc i històric, I. El Principat*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1974); P. Madoz, *Diccionario geográfico-histórico de España y sus provincias de Ultramar*, vol. VI, Madrid 1849, p. 651; J.F. Albinyana i A. de Bofarull, *Tarragona Monumental, ó sea, descripción histórica y artística de todas sus antigüedades y monumentos*, Imprenta Arís y Juret, Tarragona 1849, pp. 185-187; E. Hübner, *Corpus Inscriptionum Latinarum II, Inscriptiones Hispania Latinae*, Berlín 1869, p. 576 (núm. 4282); B. Hernández Sanahuja, *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana. Ediciada, anotada y continuada hasta nuestros días por D. Emilio Morera Llauredó*, vol. I, Tarragona 1892, p. 72; L. del Arco, *Guía artística de Tarragona y su provincia*, Tarragona 1906, pp. 158-162; E. Morera Llauredó, *Provincia de Tarragona*, vol. IV, *Geografía General de Catalunya*, F. Carreras i Candi (dir.), Barcelona 1910, pp. 195-883; A.L. Frothingham, "The Roman Territorial Arch", *American Journal of Archaeology*, XIX (1915), pp. 155-174 (especialment pàgines 172-173); J. Puig i Cadafalch, *L'arquitectura romana a Catalunya*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1934, pp. 30-31 i 89-92 (reedició de J. Puig i Cadafalch, A. de Falguera i J. Goday, *L'arquitectura romànica a Catalunya. Precedents. L'arquitectura pre-romànica*, vol. I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1909; 2ª ed. facsímil, Barcelona 1983); H. Kähler, "Triumphbogen (Ehrenbogen)", *Pauly-Wissowa Real Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, VII, A, 1, Munic 1939, col. 303-493; R. Nierhaus, "Baedro. Topografische Studien zum Territorium des Conventus Cordubensis in der mittleren Sierra Morena", *Madrider Mitteilungen*, 5 (1964), pp. 185-212 (especialment pàgines 203-211); G. Alföldy, *Die römischen Inschriften von Tarraco* (2 vols.), *Madrider Forschungen*, 10, Berlín 1975, pp. 406-407 (núm. 930; lám. XXIII); *Idem*, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, pp. 50-51; *Idem*, "Der

soldó procedent de la pedrera de Roda de Berà (1.13.4.)<sup>42</sup> i consta de només un va, que s'aixeca sobre un alt pòdium amb un cos central estructurat per quatre pilastres corínties en cadascuna de les façanes. Les pilastres es recolzen en una mena de plint que separa el cos central del pòdium, i sostenen un entaulament format per un arquitrav moldurat, un fris on, originàriament, es trobava la inscripció i una cornisa denticulada. Tant la cornisa com l'àtic que, sens dubte, coronava el monument, han desaparegut. I és que el monument ha sofert diverses restauracions al llarg de la seva història, destacant les produïdes els anys 1788, 1840 i 1936, que, juntament amb el pas del temps, han contribuït a variar de manera significativa la seva imatge original<sup>43</sup>. Per exemple, sabem que comptava amb el citat àtic, avui dia desaparegut, probablement decorat amb estàtues, i, que la cota de base era uns 0,90 m. inferior a la que ara podem observar. Tot això permet reconstruir les dimensions originals de l'edifici i fixar-les en 14,65 m. d'alçada, 11,84 m. de façana i 3,7 m. pels costats menors<sup>44</sup>.

Els tres autors anteriorment citats, **Frothingham**, **Kähler** i **Nierhaus**, per establir la teoria es basaren sobretot en l'estratègica ubicació de l'arc, que es trobava, concretament, en el punt on la *Via Augusta*, després d'haver creuat el Penedès, deixava la Depressió Prelitoral per endinsar-se a la fèrtil plana litoral coneguda com a Camp de Tarragona, la comarca natural que tenia com a centre la capital provincial, *Tarraco*<sup>45</sup>.

Resulta especialment interessant l'argumentació que va realitzar **Nierhaus**, qui, a més d'insistir en la importància geogràfica de l'indret on s'aixecava el monument en qüestió<sup>46</sup>, es va fixar també en el fet que la seva situació coincidia amb el límit de les diòcesis eclesiàstiques de Barcelona i de Tarragona<sup>47</sup>, quelcom molt significatiu si tenint en compte, tal i com ens indica **A.M. Mundó**, que «*L'organització territorial de l'Església cristiana es*

---

römische Bogen über der Via Augusta bei Tarraco (Arc de Berà) und seine Inschrift", *Klio*, 78/1 (1996), pp. 158-170 (especialment pàgines 166-170); A. García Bellido, "Arcos honoríficos romanos en Hispania", *Colloquio italo-spagnolo sul tema: Hispania romana (Roma, 15-16 maggio 1972)*, Accademia Nazionale Dei Lincei, núm. 200, Roma 1974, pp. 7-27 (especialment pàgines 19-20); L. Pons d'Icart, *El Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana, insigne y famosa ciudad de Tarragona*, Tarragona 1981 (1ª ed. 1952), pp. 317-318 (edició del manuscrit original en català, E. Duran, *Lluís Ponç d'Icart i el Llibre de les Grandeses de Tarragona*, Curial, Barcelona 1984, pp. 254-260); F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 169; X. Dupré, "Els capitells corintis de l'Arc de Berà", *Empíries*, 45-46 (1983-84), pp. 308-315 (també publicat a *Forum 6*, Tarragona 1986); *Idem*, "Els monuments romans de la Via Augusta", *Guia Arqueològica Tarraconense*, cap. 15, Tarragona 1987, pp. 121-128; *Idem*, *Tarraco*, Cuadernos de Arte Español, núm. 89, Madrid 1993, pp. 30-31; *Idem*, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994; *Idem*, "Los arcos honoríficos", *En el año de Trajano. Hispania el legado de Roma (La Lonja-Zaragoza, septiembre-noviembre de 1998)*, Saragossa 1998, pp. 159-162; X. Aquilué, X. Dupré, J. Massó i J. Ruiz de Arbulo, *Tarraco. Guia Arqueològica*, El Mèdol, Tarragona 1991, pp. 88-89; *Idem*, *Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Tarraco*, El Mèdol, Tarragona 1999, pp. 104-106; J. Pons, *Territori i societat romana a Catalunya (dels inicis al Baix Imperi)*, Edicions 62, Barcelona 1994, pp. 153-161; AA.VV., "Tarragona", *Hispania Epigraphica*, 6 (1996), pp. 330-332 (núm. 897); AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Baliares*, CSIC, Madrid 1997, p. 48; J.R. Costa i P. Arroyo, "La restauració de l'arc romà de Berà", *V Reunión Tècnica de Conservació i Restauració (Museu Marítim de Barcelona, 20 i 21 d'octubre de 1995)*, Barcelona 1998, pp. 107-118; P. Arroyo i Casals, "La restauració de l'arc de Berà", *Revista Bimestral d'Informació Comarcal*, 60 (setembre de 1998), pp. 3-6; AA.VV., *L'Arc de Berà. Catàleg de l'exposició*, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Tarragona 1999. Podeu consultar un excel·lent balanç de tota la historiografia generada al voltant del monument a: X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 21-121.

<sup>42</sup> X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 150-154; A. Álvarez, E. Cabello, J.L. Prada i C. Benet, "Canteras romanas de Tarraco y sus alrededores", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 23-25.

<sup>43</sup> X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 181-201.

<sup>44</sup> A. Álvarez, E. Cabello, J.L. Prada i C. Benet, "Canteras romanas de Tarraco y sus alrededores", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 23-25; X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 142-172.

<sup>45</sup> Sobre la significativa ubicació geogràfica de l'Arc de Berà, veure bàsicament: X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 137-141 i 249-251. També val la pena consultar les breus referències al respecte contingudes a les següents publicacions: AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Baliares*, CSIC, Madrid 1997, p. 48; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 169.

<sup>46</sup> R. Nierhaus, "Baedro - Topografische Studien zum Territorium des Conventus Cordubensis in der mittleren Sierra Morena", *Madridrer Mitteilungen*, 5 (1964), pp. 209-211.

<sup>47</sup> R. Nierhaus, "Baedro - Topografische Studien zum Territorium des Conventus Cordubensis in der mittleren Sierra Morena", *Madridrer Mitteilungen*, 5 (1964), pp. 207-208.

*féu per adequació natural a la sòlidament implantada organització territorial i jeràrquica de l'imperi romà» i, per tant, a priori, «les divisions eclesiàstiques actuals serien òbviament un calc de les civils; entre altres motius, degut al fet que fins al segle V els qui manaven eren la jerarquia de funcionaris imperials amb responsabilitats sòlidament establertes, tant judicials com de politeia i política ciutadana, rural, de comunicacions i d'edificis». Tot i això, **Mundó** afegeix que «Caldria, però, dubtar que aquella adequació fos tan estricta», i, de fet, «no hi ha cap autor recent, seriós i científic que s'atreveixi a delimitar els territoris antics de les diòcesis catalanes o de les peninsulars ibèriques fins al segle IX o X. Ni Fita, ni García Villada, ni Vázquez de Parga, ni Palol, ni els autors del “Diccionario de Historia Eclesiástica de España” ni els de les grans Enciclopèdies Catalana i Aragonesa, en els obres i articles coneguts sobre els sengles bisbats no han fet més que indicar amb uns punts en el mapa la ciutat amb seu episcopal; els límits o termenals diocesans resten indefinits»<sup>48</sup>.*

Avui dia, després dels estudis realitzats per **G. Alföldy**<sup>49</sup> i **X. Dupré**<sup>50</sup>, aquestes hipòtesis han perdut força i es tendeix a pensar que el famós Arc de Berà no es trobava al límit del *pomerium* ni del *territorium* de *Tarraco* (i, encara menys, al del *conuentus* o al de la província), sinó que, pel contrari, només es tractaria d'un dels molts arcs honorífics i commemoratius que s'aixecaren en època augustiana arreu del món romà<sup>51</sup>.

Segons **Alföldy**, és impossible ubicar el límit nord-oriental del territori tarragoní a l'Arc de Berà i el límit sud-occidental del territori de *Barcino* a Martorell, tal i com defensava **Nierhaus**, doncs no es tenen notícies de cap nucli urbà d'època romana a la zona compresa entre *Barcino* i *Tarraco*. Fins i tot, l'epigrafia ens mostra dades que indueixen a pensar tot el contrari i, per exemple, s'han documentat, a un parell d'inscripcions evidenciades a Vilafranca del Penedès i a Vilanova i La Geltrú, dos individus, *C. Clodius Aemilianus* (RIT 932) i *Iunia Euthycia* (RIT 933), que apareixen també a epígrafs de *Tarraco* (RIT 534 i 542). L'epigrafia també parla dels habitants de *Subur*, els *Subiritani* que varen dedicar una inscripció a un ciutadà de *Tarraco* (RIT 930). El nucli de *Subur*, al nord-est de *Tarraco* (possiblement Sitges) és mencionat per **Mela** (*Chorogr.* II, 90), **Plini** (*N.H.* III, 21) i **Ptolomeu** (*Geogr.* II, 6, 17) i el consideren com una ciutat dels cassetans, és a dir, més vinculada amb el sud-oest que amb el nord-est. **Alföldy** també incideix en el fet que membres de la *gens Antistia*, relacionada amb la *mansio Antistiana*, que es situava en el Penedès, apareguin a l'epigrafia tarragonina (RIT 507)<sup>52</sup>.

**X. Dupré**, considerant algunes de les idees ja apuntades per **Alföldy**<sup>53</sup>, també es mostra contrari a l'opinió tradicional i, després de realitzar una exhaustiva recerca sobre l'Arc de Berà, que s'ha materialitzat a una Tesi Doctoral que ha estat publicada, arriba a la conclusió que es tracta d'un arc honorífic de tipus semi-urbà<sup>54</sup> estretament relacionat amb la

<sup>48</sup> A.M. Mundó, “Límits territorials de les diòcesis catalanes en l'Antiguitat Tardana”, *Obres Completes I. Catalunya I. De la Romanitat a la Sobirania*, Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1998, pp. 29-30 (Conferència inèdita donada a la Universitat Autònoma de Barcelona, el dia 3 de març de 1993, dins el Cicle *Colònia, colonització i paisatge en l'Antiguitat clàssica*, organitzats per l'àrea d'Història Antiga de la susdita universitat).

<sup>49</sup> G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, pp. 50-51.

<sup>50</sup> X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 260-261.

<sup>51</sup> X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 256-257 i 262-264

<sup>52</sup> G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, pp. 50-51.

<sup>53</sup> G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, pp. 50-51.

<sup>54</sup> Segons la seva ubicació respecte al nucli urbà, els arcs commemoratius o honorífics es classifiquen en urbans, si es troben a l'interior del recinte emmurallat; en suburbans o extraurbans, si es situen a l'exterior de les muralles, que moltes vegades marquen el *pomerium* de l'*urbs*, però a prop d'aquestes; i, per últim, en semi-urbans, més allunyats de la ciutat que els anteriors i generalment associats a les vies de comunicació.

*Via Augusta* i erigit a un punt geogràficament important, el punt d'accés a la plana litoral presidida per *Tarraco*<sup>55</sup>. L'arc honorífic, un monument típicament romà, assolirà en època augustiana una importància especial, doncs s'erigí com a símbol del nou ordre institucional imperial. El seu missatge propagandístic arribà molt ràpidament a les províncies occidentals de l'Imperi i fou precisament en aquest moment quan aquest model arquitectònic tan vinculat a la persona d'August es va introduir a *Hispania*<sup>56</sup>.

Tradicionalment, l'Arc de Berà ha estat datat a principis del s. II d.C., cap al 108 d.C., bàsicament a partir de la lectura de la inscripció parcialment conservada a l'arquitrav d'un dels seus costats, en la qual es fa referència a un personatge anomenat *Luci Licini Sura* que, immediatament, fou identificat amb l'influent senador d'aquest nom, que arribà a ser tres vegades cònsol durant el govern de l'emperador Trajà<sup>57</sup> i que, en conseqüència, va passar a ser considerat com el constructor del monument, per disposició testamentària: «*EX TESTAMENTO L. LICINI L.F. SERG. SURAE CONSACRATUM*» (CIL II, 4282 = RIT 930)<sup>58</sup>. Però el treball realitzat per **X. Dupré**, ha aportat novetats en aquest sentit i data l'obra a finals del s. I a.C., en època d'August, basant-se, fonamentalment, en l'anàlisi arquitectònica dels seus elements, sobretot en l'estudi concret dels quatre capitells originals que es conserven i dels caràcters paleogràfics de la susdita inscripció que semblen d'època augustiana, moment en el qual es produí la reforma de la *Via Augusta*, una inscripció que era lleugerament més llarga del que es pensava i que complementava un altre epígraf principal que s'ha perdut i que devia situar-se a l'àtic<sup>59</sup>. La nova cronologia atribuïda a la inscripció de l'arc, en combinació amb altres dades, com la proximitat de la *mansio Palfuriana*, de la que ja parlarem, que posa en relació el monument amb la *gens* senatorial *Palfuria*<sup>60</sup>, permet a **Dupré** determinar que, possiblement, fou construït *ex testamento* per un tal *Lucius Licinius Sura*, fill de *Lucius*, pertanyent a la tribu *Sergia*, que morí al darrer quart del s. I a.C., avantpassat homònim del gran senador de l'època de Trajà, que podria identificar-se, de manera hipotètica, amb el *praefectus* de *duumvir* de l'any 39 a.C. de *Lepida/Celsa*, que, probablement, va emigrar a *Tarraco* a principis del govern d'August<sup>61</sup>.

Cal destacar que, en opinió de **Dupré**, l'existència de la *mansio Ad Fines*, de la que més endavant parlarem (III Part, capítol 3, apartat 3.2.), amb un nom prou significatiu, que s'ha identificat amb l'actual localitat de Martorell i que apareix als itineraris antics conservats entre les *mansiones* d'Arragone i d'Antistiana, constitueix «un element decisiu que demostra

<sup>55</sup> X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, p. 257.

<sup>56</sup> X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 260-261.

<sup>57</sup> A. Caballos, *Los senadores hispanorromanos y la romanización de Hispania (siglos I-III). I. Prosopografía* (2 vols.), vol. 1, Écija 1990, pp. 183-189; X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, p. 234.

<sup>58</sup> Fou l'arquebisbe **Antoni Agustí**, el primer en identificar al susdit senador amb el constructor de l'arc: «*Uno solo he visto a dos leguas de Tarragona muy bien labrado, y aunque las letras no se leen bien, parece que fue hecho a un Lucio Licinio Sura, en honra del qual o de un liberto suyo hai muchas inscripciones en Barcelona: fue en tiempo de Traiano y tres vezes Consul, cosa rara en aquellos tiempos a los que no eran Emperadores*». Veure: Antoni Agustí, *Diálogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades*, Felipe Mey (ed.), Tarragona 1587, pp. 142-143.

<sup>59</sup> X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, p. 231; X. Dupré, "Els capitells corintis de l'Arc de Berà", *Empúries*, 45-46 (1983-1984), Barcelona 1987, pp. 308-315 (també publicat a *Forum* 6, Tarragona 1986).

<sup>60</sup> M. Cortés López, *Diccionario Geográfico Histórico de la España Antigua Tarraconense, Bética y Lusitania*, vol. III, Madrid 1836, p. 271; J. Pons, "Propietats agràries d'itàlics a Catalunya: consideracions a l'entorn de les mansions de la Via Augusta que duen el sufix-ana", *Pyrenae*, 21 (1985), pp. 129-139; *Idem*, *Territori i societat a Catalunya (dels inicis al Baix Imperi)*, Edicions 62, Barcelona 1994, pp. 123-124 i 157.

<sup>61</sup> A. Caballos, *Los senadores hispanorromanos y la romanización de Hispania (siglos I-III). I. Prosopografía* (2 vols.), Écija 1990, pp. 183-193 (núm. 103) (especialment pàgines 188-189); X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 234-244.

la impossibilitat que l'arc de Berà marqués la frontera oriental del territorium o pertica de Tarraco»<sup>62</sup>.

A l'hora d'intentar fixar els límits del territori de *Tarraco*, cal tenir en compte també el fet que la importància i la riquesa d'una *ciuitas* romana era proporcional a la població i a l'extensió del seu *territorium*<sup>63</sup>. En efecte, hem de considerar que la principal font de riquesa d'un territori en època romana era la seva agricultura, deixant de banda el fet que pogués comptar amb recursos miners o comercials, entre altres, i que eren, precisament, els habitants que explotaven aquest territori els que pagaven els impostos a la *ciuitas* de la qual depenien. Per aquest motiu, hem de remarcar, molt especialment, la importància que tenien per a la ciutat, el lloc on es consumia la riquesa generada arran de l'explotació agrícola del *territorium*, les terres que l'envoltaven<sup>64</sup>.

Tampoc podem deixar al marge el vincle existent entre la política econòmica-fiscal romana i l'interès en fixar perfectament els *limites* de les propietats i dels territoris, ja es pogués tractar dels límits d'un petit terreny o de les fronteres del *territorium* d'una ciutat o d'una província. Cal assenyalar, tal i com ens recorda **M. Corbier**, que aquest interès per part de l'Estat romà en delimitar amb la màxima precisió l'espai, es va intensificar en època augustiana, moment en què, en efecte, es consolidaren els sistemes per a conèixer i avaluar els seus recursos dels *territoria* i, fins i tot, s'instaurà l'elaboració d'un *census*, que constituïa un cens de la població i de les propietats i que es realitzava província per província i *ciuitas* per *ciuitas*<sup>65</sup>.

Resulta prou clar que l'agricultura era una de les principals activitats productives a l'*hinterland* de *Tarraco*, potser la fonamental<sup>66</sup>, i, per tant, si, d'una banda, considerem les excepcionals característiques de la susdita ciutat, una colònia romana que s'erigí en capital de la província més gran de l'Imperi, la *Hispania Tarraconensis*, i de *conuentus iuridicus*, i que va jugar un paper realment important ja durant el període tardo-republicà, amb un estatut de ciutat lliure i funcions de "centre polític-administratiu provincial" (II Part, capítol 4), i, d'altra banda, ens fixem en l'existència de nombrosos assentaments rurals romans de tipus "vil·la" al seu *hinterland* (III Part, capítol 4, apartat 4.5.2.), sembla del tot absurd creure que la frontera nord-est del seu *territorium* es trobés ubicada, efectivament, a només catorze milles<sup>67</sup> de distància de l'*urbs*, on es troba, en concret, l'Arc de Berà, doncs tal localització podria estar justificada, únicament, arran de l'existència d'una altra *ciuitas* veïna entre *Tarraco* i *Barcino* que, ara per ara, no s'ha documentat.

Altrament, es podria pensar que aquest hipotètic límit administratiu de Berà fou establert amb motiu de la reorganització provincial augustiana de l'any 27 a.C., però resulta contradictori pensar en una limitació o reducció del *territorium* de *Tarraco*, i més tenint en compte que estem davant el cas d'una *ciuitas* que hauria estat promocionada a la categoria colonial i que, en breu, assumiria plenament la capitalitat de la nova província imperial *Hispania Citerior Tarraconensis*, seu del *legatus Augusti pro praetore prouvinciae Hispaniae*

<sup>62</sup> X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, p. 252.

<sup>63</sup> X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 251-252.

<sup>64</sup> P.A. Février i Ph. Leveau, "Introduction", *Villes et Campagnes dans l'Empire romain (Aix-en-Provence, 1980)*, Aix-en-Provence 1982, p. 9; M. Corbier, "Citè, territoire et fiscalité", *Epigrafia. Actes du Colloque en Mémoire de Attilio Degrassi (Roma, 17-18 mai 1988)*, Collection de l'École Française de Rome, 143, Roma 1991, p. 638.

<sup>65</sup> M. Corbier, "Citè, territoire et fiscalité", *Epigrafia. Actes du Colloque en Mémoire de Attilio Degrassi (Roma, 17-18 mai 1988)*, Collection de l'École Française de Rome, 143, 1991, p. 630.

<sup>66</sup> G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, pp. 32 i 76.

<sup>67</sup> El pas val cinc peus de 0,296 m., o bé, quatre colzes de 0,370 m. Mil passos (*milia passuum*) són una milla romana, la unitat de càlcul romana per a les distàncies, que equival a 1.480 m. Al respecte, veure específicament: J.M. Roldán, "Valor métrico de la milla romana", *XI Congreso Nacional de Arqueología (Mérida, 1968)*, Saragossa 1970, pp. 533-539.

*citerioris*, i que la posició privilegiada i preponderant que adoptaren algunes ciutats durant la reorganització administrativa d'August, i el cas de *Tarraco* és molt evident al respecte, va quedar perfectament reflectida als seus respectius *territoria*<sup>68</sup>.

Respecte a la suggerent coincidència de la situació de l'Arc de Berà amb el límit de les diòcesis eclesiàstiques de Tarragona i de Barcelona, observada per **Nierhaus**, que podria constituir, en opinió d'aquest autor, el darrer testimoni d'un antic límit administratiu d'època romana (probablement, la frontera nord-est del *territorium* de *Tarraco*)<sup>69</sup>, cal assenyalar, seguint a **Dupré**, que, tenint en compte la peculiar evolució històrica de les comarques meridionals del territori català al llarg del període medieval, caracteritzada pel gran parèntesi que suposà l'arribada dels musulmans a la zona i la ulterior conquesta cristiana amb la qual s'inicià un repoblament que canvià les formes d'ocupació de l'espai<sup>70</sup>, no sembla massa viable pensar en una possible perduració del suposat límit administratiu romà<sup>71</sup>. En aquest sentit, hauríem de recordar també els comentaris realitzats per **A.M. Mundó** posant en dubte, amb tota la raó, el fet, àmpliament acceptat per la historiografia, que l'organització territorial eclesiàstica fos una adequació estricta de l'organització territorial civil de l'Imperi romà<sup>72</sup>.

En definitiva, davant les evidències que hem anat comentat, sembla que podem concloure que el *territorium* de la ciutat de *Tarraco* s'estenia cap al nord-est, fins al de la veïna *Barcino* i que la *mansio Ad Fines*, ubicada a l'actual localitat de Martorell i de la qual parlarem extensament més endavant (III Part, capítol 3, apartat 3.2.), marcava, abans de la

<sup>68</sup> P.A. Février i Ph. Leveau, "Introduction", *Villes et Campagnes dans l'Empire romain (Aix-en-Provence, 1980)*, Aix-en-Provence 1982, p. 15.

<sup>69</sup> Segons **R. Nierhaus**, l'arc de Berà coincidia, sense cap mena de dubte, amb un límit de tipus territorial i, fins i tot, va plantejar la possibilitat de que es tractés d'un límit de *pomerium*, després de descartar, per raons evidents, les opcions d'un límit de província o de *conuentus iuridicus*. El sudit autor, arriba a la conclusió definitiva, un cop ha comparat les catorze milles de distància existents entre el monument i l'*urbs* de *Tarraco* amb els límits d'altres assentaments colonials d'*Hispania*, sobretot *Barcino* i *Emerita Augusta*, que l'arc de Berà constituïa l'element monumental que assenyalaria l'extrem nord-est del *territorium Tarraconensis*. Veure: R. Nierhaus, "Baedro. Topografische Studien zum Territorium des Conventus Cordubensis in der mittleren Sierra Morena", *Madrider Mitteilungen*, 5 (1964), pp. 207-208; E. Morera Llauredó, *Tarragona cristiana*, I, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Diputació Provincial de Tarragona, Tarragona 1981, pp. 380-396; F. Sabaté, *Territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona 1997, pp. 72, 141 i 212, fig. 41.

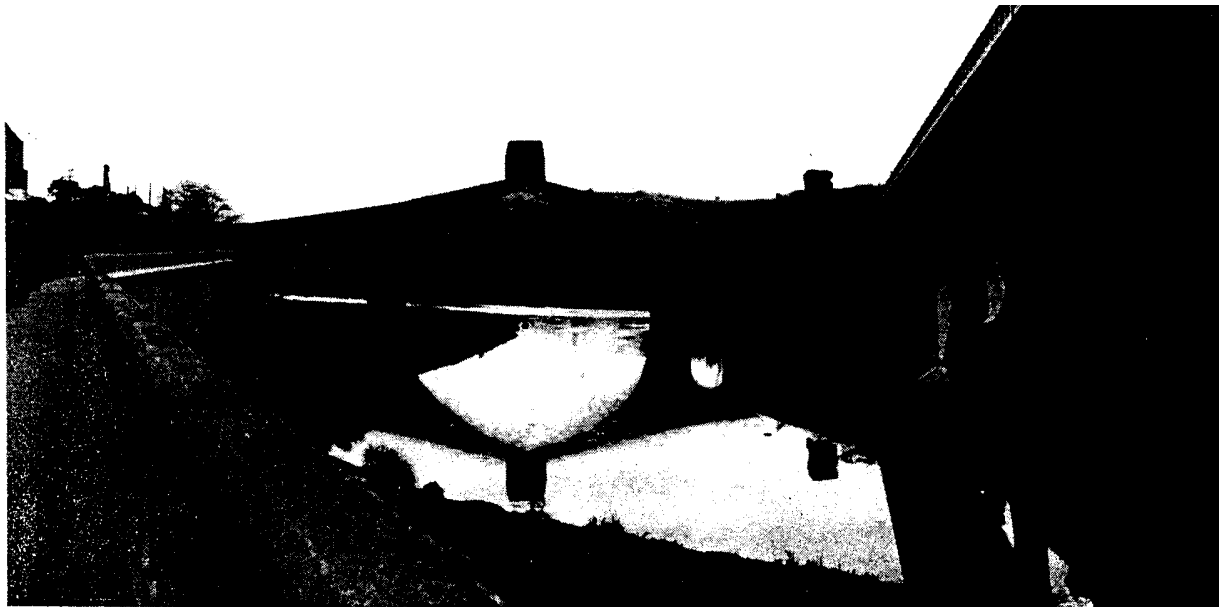
<sup>70</sup> J.M. Font Rius, *Cartas de población y de franquicia*, I, CSIC, Madrid-Barcelona 1969, pp. 110-199; G. ABD 'AL-KARIM, *La España musulmana en la obra de Yaqut (s. XII-XIII)*, Universidad de Granada, Granada 1974, pp. 19-37; E. Morera Llauredó, *Tarragona cristiana*, I, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Diputació de Tarragona, Tarragona 1981, p. 509; A. Virgili, "La qüestió de Tarraquana abans de la conquesta catalana", *Quaderns d'Història Tarraconense*, IV (1984), pp. 7-36; J. Blanch, *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, I, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Diputació de Tarragona, Tarragona 1985, pp. 93 i 97; A. Altisent, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Volum I. Anys 960-1177*, Abadía de Poblet/Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona 1993, p. 424; F. Sabaté, *Territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona 1997, pp. 125, 133-134 i 141.

<sup>71</sup> X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 140-141. Respecte a l'alteració dels antics límits administratius romans, **M.L. Cortijo** ens diu, pel cas concret de la Bètica, que «*las estructuras administrativas sobre todo en lo relativo a los límites, se irían alterando con la evolución posterior de la provincia. No podemos pensar que se mantuvieron fielmente los límites en una zona que hubo de pertenecer a los visigodos, visigodos-bizantinos y, después visigodos-musulmanes, para pasar luego a las disputas musulmano-cristianas. Tal vez este último cambio fue el peor, ya que en muchas zonas la conquista cristiana supuso ni un repoblamiento que modificó las formas de ocupación del espacio*». Veure: M.L. Cortijo, *La administración territorial de la Bética romana*, Còrdova 1993, pp. 156-157. Sobre l'evolució del territori català durant l'Edat Mitjana, consultar bàsicament: F. Sabaté, *Territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona 1997 (amb un important apèndix gràfic). També podeu trobar una breu aproximació a: AA.VV., *Tarragonès, Baix Camp i Alt Camp. Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 7, Barcelona 1982, pp. 22-36.

<sup>72</sup> A.M. Mundó, "Límits territorials de les diòcesis catalanes en l'Antiguitat Tardana", *Obres Completes I. Catalunya I. De la Romanitat a la Sobirania*, Curial - Publicacions de l'Abadía de Montserrat, Barcelona 1998, pp. 29-50 (especialment pàgines 29-30) (Conferència inèdita donada a la Universitat Autònoma de Barcelona, el dia 3 de març de 1993, dins el Cicle *Colònia, colonització i paisatge en l'Antiguitat clàssica*, organitzats per l'àrea d'Història Antiga de la susdita universitat). D'altra banda, **A.M. Mundó** ens suggereix els elements bàsics a considerar per intentar fixar els límits territorials de les diòcesis eclesiàstiques. «*Poden servir algunes consideracions elementals. La difusió del cristianisme es féu generalment per la predicació de l'evangeli en les ciutats més grans; d'allí s'expandia cap a les zones rurals, les viles i altres petits nuclis poblats. Per definició, en els límits extrems d'un territori relativament extens, centrat en una ciutat important, no hi podien haver poblacions ni nuclis habitats d'una importància similar; altrament, un cop cristianitzats aquests nuclis, esdevenien bisbats al seu torn. Els límits de separació són normalment geogràfics naturals o, sovint, zones descampades que, en no tenir població ni urbana ni rural notable, eren inestables i, si no s'hi posaven fites o terminals, difícilment es podien precisar. Les fonts antigues per a definir els límits possibles són totes indirectes, és a dir, que no parlen pas de termes diocesans sinó de límits que nosaltres podem relacionar amb els dels bisbats. Cal arribar als segles X i XI per a trobar documents que tractin directament d'aquells límits*» (p. 30).



reforma viària d'August, el seu límit nord-oriental. Amb la fundació de la colònia augustiana de *Barcino* aquesta *mansio* i, especialment, el pont i l'arc de Martorell passaren a indicar el punt precís en qual la *Via Augusta* travessava el límit entre ambdós territoris (**Fig. 38**)<sup>73</sup>. Per tant, la frontera nord-oriental del *territorium* de *Tarraco* es devia trobar a quaranta-sis milles romanes (seixanta-vuit quilòmetres) de distància del nucli urbà, de *Iurbs*.



**Figura 38.** El Pont del Diable de Martorell.

Altrament, el límit sud-occidental s'hauria de situar en contracte amb el *territorium* de *Dertosa*<sup>74</sup>, i, concretament, devia coincidir amb l'extrem sud-oest del Camp de Tarragona, prop de l'actual Hospitalet de l'Infant, on s'ha ubicat la *mansio Oleastrum*, a uns trenta o trenta-cinc quilòmetres de *Tarraco*, possiblement a l'anomenat Coll de Balaguer, un estratègic lloc de pas pel qual transitava la *Via Augusta* i on es trobava la *mansio Sub Salto*<sup>75</sup>.

Respecte a la part septentrional del *territorium* de *Tarraco*, caldria dir que, probablement, devia quedar delimitada pel notable arc de muntanyes que separen la comarca natural del Camp de Tarragona de les terres del rerapaís, on hauríem de situar, al nord-oest, el territori del municipi augustià d'*Ilerda*<sup>76</sup> i, una mica més a l'est, els d'*Iesso* (actual Guissona)

<sup>73</sup> G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, pp. 50-51; G. Fabrè, M. Mayer i I. Rodà, "À propos du Pont de Martorell: La participation de l'armée à l'aménagement du réseau routier de la tarraconaise orientale sous Auguste", *Epigraphie Hispanique. Problèmes du Méthode et d'Édition*, París 1984, pp. 282-288.

<sup>74</sup> M. Genera i J.-M.V. Arbeloa Rigau, "L'estat actual de la investigació arqueològica sobre la Dertosa romana i la seva àrea d'influència", *Tribuna d'Arqueologia 1986-1987*, pp. 83 i 89; M.J. Pena, "Algunas precisiones sobre el estatuto jurídico de Dertosa", *II Congreso Peninsular de Historia Antigua (Coimbra, 18 a 20 de Outubro de 1990)*. Actas, Coimbra 1993, pp. 581-596; J. Diloli, "Hibera Iulia Ilercavonia-Dertosa: l'assentament ibèric i la implantació de la ciutat romana", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 18 (1996), pp. 39-68; M. Genera, "Anàlisi dels trets diferencials dels models d'ocupació i transformació del territori durant l'època romana a l'Ebre final. Dertosa i el seu entorn", *L'Arqueologia del Territori. Anàlisi dels models d'ocupació i transformació del medi a l'Antiguitat a la Catalunya meridional i àrees lindants, Citerior*, 2 (1998), pp. 203-230; J. Martínez Tomás, "Intervencions a la ciutat de Tortosa (Baix Ebre)", *Jornades d'Arqueologia 1999. Prehistòria, Protohistòria i Època Medieval a les comarques de Tarragona (1993-1999) (Tortosa, 1 i 2 d'octubre de 1999)*. Preactes, Generalitat de Catalunya, Tortosa 1999, p. 58; *Idem*, "Muralls i recintes fortificats (Tortosa, Baix Ebre)", *ibidem*, p. 59.

<sup>75</sup> G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, p. 50. Sobre el Coll de Balaguer podeu consultar específicament: E. Fort i Cogull, "Els Hospitals del Coll de Balaguer", *Estudis d'Història Medieval*, III (1970), pp. 11-37; *Idem*, *El trànsit pel Coll de Balaguer. Del Perelló a l'Hospitalet de l'Infant*, Barcelona 1974.

<sup>76</sup> F. Lara Peinado, "La Ilerda romana. Crítica històrica y relación de materiales romanos de Lérida", *XI Congreso Arqueológico Nacional (Mérida, 1968)*, Saragossa 1970, pp. 627-652; *Idem*, *Lérida romana*, Lleida 1973; A. Pérez Almoguera, *La ciutat romana d'Ilerda*, Lleida 1984; *Idem*, "En torno al status de Ilerda", *Ilerda*, 45 (1984), pp. 209-215; *Idem*, "La civitas de Ilerda-Ilerda (siglos III a.C.-III d.C.)", *Jornades Internacionals d'Arqueologia romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior*, Granollers 1987, pp. 301-310 (també publicat a *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior*,

i *Sigarra* (actual Parts de Rei), ambdós casos, probablement, també municipis d'època d'August<sup>77</sup>.

Un recurs de gran utilitat per a intentar definir el *territorium* de *Tarraco* podria ser l'anàlisi dels possibles vestigis de la hipotètica *limitatio* (o, fins i tot, *centuriatio*) a partir de la qual potser es va estructurar, una anàlisi que és força complicada, doncs a les comarques meridionals de Catalunya l'evolució històrica i els canvis en els sistemes de cultiu han esborrat la major part de les empremtes que podrien reflectir la presència d'una centuriació romana (III Part, capítol 5). Tot i això, per utilitzar la centuriació com a referència per a fixar els límits territorials entre comunitats, és necessari, a més de la conservació de l'estructura física dels cadastres de cadascuna, que l'orientació d'aquests fos diferent, ja que de no complir-se aquesta darrera premissa no podríem saber on acaba la centuriació d'una ciutat i on comença la de l'altra<sup>78</sup>. En el cas de que algun dia comptéssim amb aquesta valuossíssima informació, hauríem de tenir en compte també que l'*ager divisus et assignatus* normalment no ocupava tot el territori d'una ciutat, i, per tant, hauríem de buscar els límits del territori més enllà del final de les centúries<sup>79</sup>.

Malauradament, fins al moment no s'ha treballat suficientment entorn aquesta qüestió i només comptem amb els estudis realitzats per **J.M. Gurt** i **A. Marqués** que semblen indicar l'existència de signes d'un parcel·lari ortogonal, amb una orientació nord-oest/sud-est (N 26° E), sense que es pugui afirmar que sigui d'època romana<sup>80</sup>. Aquest buit, que nosaltres amb el

---

*Itaca. Annexos 1*, Barcelona 1998, pp. 489-500; *Idem, Lleida romana*, Lleida 1991; *Idem*, "La ciutat d'Ilerda de la conquesta romana al Baix Imperi (s. II a.C.-V d.C.)", *Fonaments*, 9 (1996), pp. 145-201; A. Lorient, A. Oliver i A. Pérez, "El municipio de Ilerda y Medina Larida. Diez años de arqueología urbana en Lleida", *Revista de Arqueología*, 149 (1993), pp. 16-25.

<sup>77</sup> J. Pons, "Notes històriques sobre el municipium Sigarrensis", *Recerques Lleidatanes*, II (1980), pp. 39-48; R. Syme, "Rival Cities, Notably Tarraco and Barcino", *Ktama*, VI (1981), pp. 271-285 (publicat també a *Roman Papers*, IV, Oxford 1988, pp. 74-93); J. Guitart i M. Prevosti, "Guissona", *Excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Barcelona 1982, pp. 365-366; G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, p. 50; AA.VV., "Intervencions a Iesso (1982-1989)", *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, pp. 189-199; J. Garcés, N. Molist i J.M. Solias, "Aportacions al coneixement de la topografia urbana d'Iesso (Guissona, La Segarra)", *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior, Itaca. Annexos 1*, Barcelona 1998, pp. 229-243; J. Pera, "Iesso i Sigarra. Aproximació a la xarxa de comunicacions en època antiga d'aquests dos centres romans de la Catalunya central", *Comerç i vies de comunicació (1000 aC - 700 dC). XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia (Puigcerdà, 31 d'octubre i 1 de novembre de 1997)*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1998, pp. 165-174.

<sup>78</sup> Els agrimensors, concretament **Frontí**, **Higini** i **Higini Gromàtic**, ens informen que un dels sistemes més utilitzats per a delimitar els territoris de dues comunitats veïnes era, en efecte, variar l'orientació de les seves respectives centuriacions, per evitar, d'aquesta manera, que la coincidència dels seus eixos fos la causa d'ulteriors confusions i, per tant, de controvèrsies territorials (**Frontí**, *De limitibus* 15, 1-3 Th. = 31, 7-9 La.; **Higini**, *De generibus controversiarum* 97, 9-22 Th. = 133, 17-134, 6 La.; i **Higini Gromàtic**, *De limitibus constituendis* 135, 7-10 Th. = 170, 9-12 La.). Al respecte, consultar fonamentalment: P. López Paz, *La ciudad romana ideal. El territorio*, Santiago de Compostela 1994, pp. 3-6.

<sup>79</sup> Sobre els límits d'una *pertica* veure bàsicament: G. Chouquer, *Les cadastres romains. Approche morphologique et problèmes* (2 vols.), Besançon 1982 (Tesi Doctoral inèdita), pp. 231-238, 343-353 i 403-407. També consultar al respecte: R. Chevallier, "Sur les traces des arpenteurs romains", *Caesarodunum*, suppl. 2 (1967), p. 8; G. Chouquer i F. Favory, "La mise en forme de l'Empire", *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (IVe s. avant J.-C. / IIIe s. après J.-C.)*, Errance, París 1991, pp. 163-164; M. Clavel-Lévêque, "La cadastració en l'espai imperial. Memòria i raó", *Dossier. Els cadastres en època romana: història i recerca, L'Avenç*, 167 (1993), pp. 18-20; M.L. Cortijo Cerezo, *La administración territorial de la Bética romana*, Còrdova 1993, pp. 215-256; P. López Paz, *La ciudad romana ideal. El territorio*, Santiago de Compostela 1994, pp. 3-31; M.J. Castillo, *Espacio en orden: el modelo gromático-romano de ordenación del territorio*, Logroño 1996, pp. 50-68 (especialment pàgines 66-68); J. Cortadella, O. Olesti i A. Prieto, "El estudio de las centuriaciones en la Península Ibérica: progresos y límites", *Arqueología Espacial*, 19-20 (1998), pp. 429-441.

<sup>80</sup> L. Burés, J.M. Gurt, A. Marqués i F. Tuset, "Cadastres d'època de les ciutats de Tarraco, Ilerda i Iesso", *Tribuna d'Arqueologia 1988-1989*, pp. 113-129; J.M. Gurt i A. Marqués, "La conquesta cadastral de l'espai. Les empremtes de la història en el paisatge del Camp de Tarragona", *Espais*, 12 (1988), pp. 46-51. En contra de l'opinió de **J.M. Gurt** i **A. Marqués**, que han establert una hipotètica estructura cadastral romana centuriada a l'*ager Tarraconensis*, **S.J. Keay** i el seu equip de prospecció suggereixen que el territori de la ciutat de *Tarraco* no fou centuriat, a partir del profund caràcter indígena, tant des d'un punt de vista demogràfic com per l'estructura de l'hàbitat, que han detectat. Tot i això, hem de referir-nos al fet que **O. Olesti** hagi proposat l'existència d'un cadastre centuriat d'època tardo-republicana a la comarca del Maresme, una regió que es caracteritza per un poblament indígena molt abundant i dispers, similar al detectat a l'*hinterland* de *Tarraco*. Recentment, aquest mateix autor, juntament a **J. Massó**, ha aconseguit localitzar a l'*ager Tarraconensis*, concretament al lloc dit El Burguet (3.2.1.), dins el terme municipal d'Alcover (Alt Camp), un possible límit parcel·lari d'època romana. Es tracta d'un límit constituït per una alineació d'àmfores Dressel 2-4 col·locades de manera invertida, una tipologia perfectament recollida a l'obra de l'agrimensor **Siculus Flaccus** (*De condicionibus agrorum*, 105-106 Th.), que coincideix, *grosso modo*, amb l'orientació cadastral proposada per **Gurt** i **Marqués** (mentre aquests autors donen una orientació de N 26° E pel cadastre, el límit localitzat presenta una de N 27° E, coincidint amb la nova orientació proposada per **Massó** i **Olesti** que, d'altra banda, és gairebé la mateixa de l'urbanisme romà de *Tarraco* que ha quedat perfectament fossilitzat a la Part Alta de la ciutat). Sens dubte, aquesta troballa constitueix un indicatiu empíric molt significatiu

present treball intentarem omplir, tot i que parcialment, es troba en consonància amb una relativa manca d'estudis sobre els territoris de les ciutats romanes hispàniques, sobretot en relació a la *Hispania Citerior*<sup>81</sup>.

per arribar a corroborar l'existència d'un autèntic cadastre centuriat d'època romana al *territorium* de Tarraco. El cas tarragoní no constitueix un *unicum*, doncs es coneixen casos similars al territori de la població francesa de Béziers, identificats per S. Mauné i L. Vidal, i a Mataró (Maresme), estudiats per M. Gurrera i F. Gallemí i pel mateix Olesti. Veure: S. Mauné, "Le site de Sept-Fonts (St-Pons-de-Mauchiens, Hérault). Une limite de propriété augustéenne?", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 18/2 (1992), pp. 313-317; *Idem*, "Limites de propriétés antiques en Biterrois. L'exemple de Sept-Fonts à St-Pons-de-Mauchiens (Hérault). Archéologie et source textuelle", *De la terre au ciel. Paysages et cadastres antiques (XII Stage International, Besançon 29-31 mars 1993)*, Paris 1994, pp. 65-70; *Idem*, "Un lot de céramiques augustéennes à Sept-Fonts (St.-Pons-de-Mauchiens, Hérault)", *Actes du Congrès International de la SFECAG (Le Mans, 8-11 mai 1997)*, Marsella 1997, pp. 457-480; *Idem*, *Les campagnes de la cité de Béziers dans l'Antiquité (partie nord-orientale)*, Ile s. av.-VIe s. ap. J.-C., Archéologie et histoire romaine, 1, Montagnac 1998, pp. 451-453; L. Vidal, "Différents types d'aménagement paysagers antiques. Exemples de structures fouillées en Biterrois et Nîmois", *De la terre au ciel. Paysages et cadastres antiques (XII Stage International, Besançon 29-31 mars 1993)*, Paris 1994, pp. 39-64; M. Gurrera i F. Gallemí, "El jaciment de Can Soleret (Mataró, Maresme). Un límit de propietat rural privada en època romana al Maresme", *Laietània*, 9 (1994), pp. 159-180; J.M. Carreté, S.J. Keay i M. Millett, *A Roman Provincial Capital and its Hinterland. The survey of the territory of Tarragona, Spain, 1985-1990*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series Number Fifteen, Oxford 1995, p. 276; O. Olesti, "El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.)", *Estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró 1995; O. Olesti i J. Massó, "Une limite de propriété rurale dans l'ager Tarraconensis", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 23/2 (1997), pp. 224-232.

<sup>81</sup> A. García Bellido, "La centuriación de Ilici", *XXX Congreso Luso-español para el progreso de las ciencias*, Murcia 1972, pp. 126-127; AA.VV., *Estudios sobre centuriaciones romanas en España*, Universidad Autónoma de Madrid, València 1974; R. Wiegels, "Zum territorium der Augusteichen kolonie Emerita", *Madrid Mitteilungen*, 17 (1974), pp. 258-284; R. Corzo, "In finibus emeritensium", *Augusta Emerita*, *Actas del Bimilenario de Mérida*, Madrid 1976, pp. 217-232; A. Ramos, "Las villas de la centuriación de Ilici", *Simpósio de ciudades augusteas de Hispania*, vol. I, Saragossa 1976, pp. 209-214; J. Gómez Pantoja, "Vestigios de una posible 'centuriatio' romana en las cercanías de Alfaro (Logroño)", *XV Congreso Nacional de Arqueología (Lugo, 1977)*, Saragossa 1979, pp. 929-936; J.G. Gorges, "Centuriation et organisation du territoire: notes préliminaires sur l'exemple de Mérida", *Villes et Campagnes dans l'Empire Romain (Aix-en-Provence, 1980)*, P.-A. Février i Ph. Leveau (eds.), Aix-en-Provence 1982, pp. 101-110; *Idem*, "Remarques sur la détection des cadastres antiques en la Péninsule Ibérique: à propos d'Elche et de Mérida", *Cadastres et espace rural. Approches et réalités antiques. Table ronde de Besançon (mai 1980)*, M. Clavel-Lévêque (dir.), CNRS, Paris 1983, pp. 199-206; *Idem*, "Implantation rural et réseau routier en zone éméritaine: convergences et divergences", *Actes du Colloque sur les Voies Anciennes en Gaule et dans le Monde Romain Occidental, Caesarodunum*, XVIII (1993), pp. 413-424; L.F. Labe Valenzuela, "Sobre una posible centuriación romana próxima a Los Bañales (Uncastillo)", *XVII Congreso Nacional de Arqueología (Logroño, 1983)*, Saragossa 1985, pp. 831-836; E. Ariño Gil, "Centuriaciones en Lúbia (Herramellori, Rioja)", *ibidem*, pp. 817-829; *Idem*, *Centuriaciones romanas en el Valle Medio del Ebro. Provincia de la Rioja*, Historia/2, Instituto de Estudios Riojanos, Logroño 1986; R. Plana "Els inicis de l'intervenció romana a l'Empordà i pervivència i transformació de les estructures indígenes", *Estudios de la Antigüedad*, 3 (1986), pp. 117-123; *Idem*, "Le territoire d'Empuries: première phase de l'implantation romaine", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 15/2 (1989), pp. 249-281; *Idem*, *Morfologia històrica del territori del nord-est català durant les èpoques pre-romana i romana* (3 vols.), Bellaterra 1990 (Tesi Doctoral inèdita); *Idem*, "El territori de la ciutat romana de Girona (Gerunda)", *Dossier. Els cadastres en època romana: història i recerca, L'Avenç*, 167 (1993), pp. 32-52; *Idem*, "Paisatge i estructures rurals antigues en el nord-est català: territori de la ciutat romana de Gerunda", *Estudios de la Antigüedad*, 6/7 (1993), pp. 99-117; *Idem*, "Ampurias: structure territoriale grecque et réalisation romaine", *Atlas Historique des Cadastres d'Europe*, M. Clavel-Lévêque i A. Vignot (dirs.), Brusel· les 1998, pp. 1-12 (Dossier IV); J.E. Borao Mateo, "Las posibles centuriaciones ampuritanas", *Annales de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 20 (1987), pp. 277-326; M.L. Cortijo Cerezo, "La Centuriatio Uliense", *Actas del Iº Congreso Peninsular de Historia Antigua (Santiago de Compostela, 1-5 de julio de 1986)*, G. Pereira Menaut (ed.), vol. II, Santiago de Compostela 1988, pp. 333-343; J. Piris, M. Poblet i M. Querol, "Recerques sobre l'ordenació territorial de la conca de Barberà en època romana", *Aplec de Treballs*, èp. I, 9 (1989), pp. 151-168; L. Burés, J.M. Gurt, A. Marqués i F. Tuset, "Cadastres d'època romana en relació a les ciutats de Tarraco, Ilerda i Iesso", *Tribuna d'Arqueologia 1988-1989*, pp. 113-120; A. Aguilar, O. Olesti i R. Plana, "Cadastres romans a Catalunya: Empordà i Gironès, Cerdanya, Vallès Occidental", *Tribuna d'Arqueologia 1989-1990*, pp. 111-124; G. Chouquer i F. Favory, "Atlas des cadastres de l'Occident romain", *Les arpenteurs romains. Théorie et pratique*, Paris 1992, pp. 129-132; O. Olesti i R. Plana, "Les cadastres anciens en Espagne: bilan et perspectives (1990-1993)", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 19/2 (1993), pp. 352-359; A. Aguilar, "Avanç preliminar a l'estudi dels cadastres romans a la comarca del Vallès (Barcelona)", *Estudios de la Antigüedad*, 6/7 (1993), pp. 119-131; N. Marín et alii, "Ordenació del territori en la Hoya de Baza (Granada) durante la época romana", *ibidem*, pp. 155-173; M. Clavel-Lévêque, "Un plan cadastral à l'échelle. La forma de bronze de Lacimurga", *ibidem*, pp. 175-182; O. Olesti, "La Cerdanya en època antiga: romanització i actuació cadastral", *ibidem*, pp. 133-154; *Idem*, "La romanització del Maresme: un nou model d'interpretació", *Avenç*, 172 (1993), pp. 8-15; *Idem*, "Cadastre, aménagement du territoire et romanisation de Maresme à l'époque républicaine", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 20/1 (1994), pp. 283-307; *Idem*, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.)*, *Estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Mataró 1995; *Idem*, "Actuaciones catastrales y romanización en el territorio del Maresme en época republicana: la contribución del estudio arqueológico", *Studia Historica (Historia Antigua)*, 13-14 (1995-96), pp. 105-124; *Idem*, "Le territoire du Maresme", *Atlas Historique des Cadastres d'Europe*, M. Clavel-Lévêque i A. Vignot (dirs.), Brusel· les 1998, pp. 1-10 (Dossier I); *Idem*, "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C.: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empuries*, 52 (2000), pp. 55-86; E. Ariño, J.M. Gurt i M.A. Martín Bueno, "Les cadastres romans d'Hispanie: état actuel de la recherche", P.N. Doukellis i L.G. Mendoni (eds.), *Structures rurales et sociétés antiques (Corfou, 1992)*, Paris 1994, pp. 309-328; E. Ariño, J.M. Gurt, A. de Lanuza i J.M. Palet, "El estudio de los catastros rurales: una interpretación estratigráfica del paisaje", *Zephyrus*, XLVII (1994), pp. 189-217; J.M. Palet, *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època iberoromana i l'almedieval segles II-I a.C.-X-XI d.C.*, Barcelona 1994; E. Ariño i J.M. Gurt, "Catastros romanos en el entorno de Augusta Emerita. Fuentes literarias y documentación arqueológica", *Les campagnes de Lusitanie romaine. Occupation du sol et habitats. Table ronde internationale (Salamanque, 29 et 30 janvier 1993)*, J.-G. Gorges i M. Salinas de Frías (eds.), Madrid-Salamanca 1994, pp. 45-66; R. Étienne, "À propos du territoire d'Emerita Augusta (Mérida)", *Cité et territoire. Ier Colloque Européen (Béziers, 14-16 octobre 1994)*, M. Clavel-Lévêque i R. Plana (eds.), Paris 1995, pp. 27-32; E. Ariño, J.M. Gurt i J.M. Palet, "Réalités archéologiques et restitution théorique des parcellaires: analyse du problème sur quelques exemples hispaniques", *Archéologie Aujourd'hui. Les formes du paysage*, vol. II, *Archéologie des parcellaires. Actes du Colloque d'Orléans (28-30 mars 1996)*, Errance, Paris 1996, pp. 142-154; R. González Villaescusa, "Centuriations, alquerías et pueblos. Eléments pour la compréhension du paysage valencien", *ibidem*, pp. 155-166; J.M. Gurt, A. Lanuza i J.M. Palet, "Revisión del catastro romano de Ilici", *Pyrenae*, 27 (1996), pp. 215-226; P. López Paz, "El territorio", *Hispania Romana. Desde tierra de conquista a provincia*